

Itse olen huomannut vertaispaineen tarttuvan itseeni

Itse-sanon käyttö ja merkitys sekä muutokset lähihistoriassa

Sara Ijäs

Pro gradu -tutkielma

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2024

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Pro gradu -tutkielma

Kieliasiantuntijuuden tutkinto-ohjelma, suomen kieli

Sara Ijäs

Itse olen huomannut vertaispaineen tarttuvan itseeni. Itse-sanan käyttö ja merkitys sekä muutokset lähihistoriassa

Sivumäärät: tutkielman sivumäärä 41, liitteiden sivumäärä 1

Tutkimus käsittelee suomen *itse*-sanaa. Tarkastelen sanaa aineistonani vuosina 1986 ja 2021 kirjoitetut lukiolaisten esseetekstit. Tutkin *itse*-sanan käyttötapoja ja merkityksiä sekä eroja aineistojen välillä. Teoreettisena viitekehystenä hyödynnän Maria Kokin (2016) *itse*-sanan käyttötyyppijakoa.

Itse-sana palaa suomalais-ugrilaiseen kantakieleen, ja sen merkitys on ollut 'varjo' tai 'varjosielu'. Nykysuomen kielessä *itse*-sanan käyttö voidaan jakaa toisiinsa limittyviin käyttötyyppeihin, joita nimitetään refleksiivipronominkäytöksi, emfaattiseksi pronominkäytöksi, adverbaaliseksi käytöksi, adnominaaliseksi käytöksi ja substantiiviseksi käytöksi. Aineistoista vanhemmassa esiintyi *itse*-sanan esiintymiä kokonaissanamäärään verrattuna merkittävästi vähemmän kuin uudemmassa aineistossa.

Refleksiivinen *itse* voi viitata suoraan lauseen tekijään, kokijaan tai omistajaan (*Ostin itselleni*). Se voi myös viitata vain osaan tästä (*Satuttaa itsensä*). Sijamuodoilla luodaan merkityksiä *itse*-sanalle. Niiden avulla voidaan ilmaista tekemisen, toiminnan tai tunteen kohdetta (*syyttää itseään*), omistussuhteita (*rankentaa taloa itselleen*), piirteiden, ajatusten, asenteiden tai ominaisuuksien olin- tai lähtöpaikkaa (*tunnistaa itsessään naisvihaa*) tai olo-, lähtö- tai kohdepaikan roolia (*solut ovat imeneet itseensä*). Toisinaan refleksiivipronominia käytetään kuin irrallisena puhujasta (*löydän itseni lukemasta*). Refleksiivipronomini voi olla myös pronominin paradigmasta irronnut adverbi (*itsessään, itseksensä*). Refleksiivikäyttö oli aineistossani yleisintä, ja aineistojen *itse*-sanan esiintymissä refleksiivistä käyttöä oli lähes saman verran keskenään.

Emfaattinen *itse* painottaa ja korostaa pääsanansa tarkoitetta (*muutos tapahtui minussa itsessäni*). Kaikissa aineistoni tapauksissa pääsana on ihmistarkoitteinen, suurimmassa osassa adverbialli ja yhdessä objekti. Emfaattista käyttöä oli molemmissa aineistoissa havaittavissa vain muutamia kertoja.

Adverbaalinen käyttö voidaan jakaa kahteen: konnektiiviseen ja propositionaaliseen adverbiallikäyttöön. Konnektiivinen *itse*-adverbi määrittää näkökulmaa ja on usein merkityksessä 'henkilökohtaisesti, omasta puolesta' (*Itse en olisi uskonut*). Propositionaalinen *itse*-sana määrittää tekemisen tapaa, joten se esiintyy vain toimintaa kuvaavien verbien kanssa. Merkitys voi olla 'omin avuin/käsin' (*Teen ruokani itse*) tai 'ilman apua' (*minä luon itse muotini*). Adverbaalinen käyttö oli huomattavasti yleisempää uudemmassa aineistossa.

Adnominaalinen *itse* jaetaan kolmeen alatyyppiin, eli korostavaksi fokuspartikkeliksi, jäsentäväksi fokuspartikkeliksi ja lausekeadverbialiksi. Korostavaa fokuspartikkelia käytetään tähdentämässä pääsanaansa (*itse suomalaiset*). Jäsentävää taas käytetään selkeyttämässä tekstin rakennetta (*epäolennaiset palaverit, digisählyys ja itse opettaminen*). Lausekeadverbialia käytetään nostettaessa fokukseen osa-kokonaisuussuhteessa olevien käsitteiden joukosta henkilötarkoitteinen sana (*opiskelija itse jää ilman huomiota*). Adnominaalinen käyttö oli yleisempää vanhemmassa kuin uudemmassa aineistossa.

Avainsanat: adnominaalinen, adverbaalinen, adverbi, emfaattinen, fokuspartikkeli, *itse*-sana, refleksiivipronomini

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Aikaisempi tutkimus	5
1.2	Tutkimuksen tavoitteet, hypoteesit ja rakenne	7
2	Teoriaosuus	9
2.1	<i>Itse</i> -sanasta yleisesti	9
2.2	<i>Itse</i> -sanana käyttötyypit	11
2.2.1	Pronomini <i>itse</i>	12
2.2.2	Adverbaalinen <i>itse</i>	16
2.2.3	Adnominaalinen <i>itse</i>	22
2.2.4	Substantiivinen <i>itse</i>	24
3	Aineisto ja menetelmät	25
3.1	Aineisto	25
3.2	Menetelmät	26
4	Analyysiosuus	28
4.1	Pronominikäyttö	28
4.2	Adverbaalinen käyttö	32
4.3	Adnominaalinen ja substantiivinen käyttö	34
5	Lopuksi	37
	Lähteet	40
	Liitteet	44
	Liite 1. Lupalomake aineiston keräämiseen	44

1 Johdanto

Sana *itse* on ainutlaatuinen. Sillä on sekä syntaktisia että äänteellisiä ominaisuuksia, joita millään muulla suomen kielen sanalla ei tiedettävästi ole. Nämä erityiset piirteet tekevät *itse*-sanasta ja etenkin sen perusmuodosta arvoituksellisen ja hankalasti luokiteltavan kielenyksikön. (Kok 2016, 5.)

Kielen sanotaan muuttuvan nopeasti. On arvioitu suomen yleiskieleen tulevan päivittäin jopa kaksi tai kolme uutta sanaa. Rakenteelliset piirteet, äänne-, muoto- ja lauseoppi, muuttuvat kuitenkin verrattain hitaasti. (Hurttu 2001.)

Pro gradu -tutkielmassani tarkastelen ja vertailen, millaisissa käytöissä ja merkityksissä *itse*-sana esiintyy lukiolaisten teksteissä vuonna 1986 ja vuonna 2021. Kandidaatintutkielmassani (Ijäs 2022) tutkin *itse*-sanankäyttöä ja merkitystä vuonna 2021 kirjoitetuissa lukiolaisten aineistoosesseissä. Käsillä oleva tutkielma on jatkoa kandidaatintutkimukseni. Lisänä tässä pro gradu -tutkielmassa on vertaileva näkökulma. Olen aikaisemmin tarkasteleman aineiston eli vuoden 2021 lukiolaisten aineistooseseiden lisäksi analysoinut FinnStud86-korpusta, joka sisältää vuonna 1986 ylioppilastutkimuksen suorittaneiden suomenkielisten opiskelijoiden suomenkielisiä esseitä.

Tutkielmani pääasiallinen teoriatausta on Maria Kokin (2011, 2016) *itse*-sanankäyttötyyppiäottelu. Hänen mukaansa *itse*-sana on jakautunut kolmeen: kieliopillistuneeseen *itse*en, kieliopillistuneeseen perusmuotoiseen *itse*en ja substantiiviseen *itse*en (Kok 2011, 75). Kieliopillistuneella *itse*-pronominilla on sekä refleksiivistä (*Minä pesen itseäni*) että emfaattista eli korostavaa käyttöä (*Kerron asiasta hänelle itselleen*) (Kok 2016, 3–5). Kieliopillistunut perusmuotoinen *itse* on nimensä mukaisesti perusmuodossa, ja myös se voidaan jakaa kahteen käyttötyyppiin, adverbaaliseen (*Minä siivosin itse*) ja adnominaaliseen (*Itse johtaja sijaisti*). Näissä käyttötyypeissä nimet selittävät itsensä: Adverbaalisessa käytössä *itse* on verbin ja sen täydennysten integroitunut määräite. Adnominaalinen *itse* korostaa sen edellä tai jäljessä sijaitsevaa nominia. (Kok 2016, 5–9.) Kahden edellä esitellyn peruskäyttötavan lisäksi on substantiivinen *itse*. Se esiintyy etenkin filosofisissa ja psykologisissa teksteissä. Arkikäytössä substantiivi *itse* on harvinainen. (Kok 2016, 42.)

1.1 Aikaisempi tutkimus

Osmo Ikolan (1995, 25) mukaan *itse*-pronominin omalaatuinen syntaktinen käyttö on aiheuttanut runsaasti haasteita tutkimukselle. Kielenkäyttäjillä ei ole juurikaan epävarmuutta sanan käytössä, vaan ongelmat ovat syntyneet kielitieteellisestä ja pedagogisesta terminologiasta, joiden myötä välineistö sanan analysointiin on ollut huollon tarpeessa. (Kok 2011, 2).

Perinteisesti *itse*-sanalla on katsottu olevan kahdenlaista käyttöä, ensisijaisesti refleksiivistä ja toisinaan indefiniittistä. Iso suomen kielioppi (§ 729) kuvaa refleksiivipronominia *itse* seuraavasti:

”Refleksiivipronomini on sana *itse*, johon yleensä liittyy possessiivisuffiksi (kuitenkin » § 731). Refleksiivipronominilla ilmaistaan kahdesta saman lauseen samatarkoitteisesta ilmauksesta se, joka ei ole subjektina. Pronominilla on siis samassa lauseessa korrelaatti, jonka kieliopillista persoonaa pronominiin liittyvä possessiivisuffiksi edustaa; korrelaatti on yleensä subjekti ja tyypillisesti ihmisviitteinen.” (VISK § 729.)

Sanan refleksiivisen käytön kuvausta pidetään jokseenkin moitteettomana, ja sen käsitteistö täyttää erikoiskielen termien kriteerit. Jos refleksiivisyyden kriteerit eivät täyty, tavataan *itse* luokitella indefiniittipronominiksi. Se luo ongelmia, sillä indefiniittisen käytön perinteinen kuvaus ontuu, koska se kuvaa vain osan mahdollisista käyttötapauksista. Merkittävä osa sanan peruskäyttöä on siis jäänyt täysin kuvaamatta. (Kok 2011, 2.) Kokin (2011, 50) mukaan *itse*-sanana luokittelu indefiniittipronominiksi on ollut Arvid Genetzille tapahtunut virhe, joka on siirtynyt tämän oppilaalle E. N. Setälälle. Luokittelua on jatkettu kritiikittä ainakin 1980-luvulle asti, kunnes myös muita näkemyksiä on alkanut esiintymään. (Kok 2011, 50—68.)

Kielentutkijat (esim. Suojanen 1977; Tuomikoski 1969) ajattelevat lähemmän tarkastelun osoittaneen, ettei indefiniittisyyden käsite oikeastaan sovellu luonnehtimaan *itse*-sanaa. Sanan merkitys on lähemmin definiittinen. (Kok 2011, 18.) Tämän takia nykyään suositaan termejä adnominaalinen, adverbaalinen ja emfaattinen silloin, kun *itse*-pronominin ei katsota olevan refleksiivinen. Kielitieteen alalla ei olla samaa mieltä siitä, onko suomen kielen *itse*-sanasta kaksi eri lekseemiä vai vain yksi pronomini, jolla on kaksi erilaista käyttöä. (Kok 2016, 4–5.)

Itse-sanaa on tutkittu jonkin verran aikaisemminkin. Etenkin sen taivutusparadigma ja sanaluokkajaottelu ovat olleet tutkimusten aiheina (Tuomikoski 1969; Suojanen 1977; Hakulinen 1982; Ikola 1995; Kleemola 2005; Kok 2011; Kok 2016). Risto Tuomikoski

analysoi teoksessaan Asemoisilmaustemme luokittelusta (1969), miten pronominit olisi parasta luokitella ja nimetä. Vaikka Tuomikosken malli oli tarkka ja kattava, se ei saanut paljoa huomiota.

Hakulinen (1982) jatkoi keskustelua ei-refleksiivisen *itse*-sanan sanaluokasta. Hän tutki sen merkitystä ja käyttöä yleiskielessä. Osmo Ikola (1995) reagoi Hakulisen artikkeliin vuosikymmenen myöhemmin ja tutki *itse*-sanan käyttöä ja merkitystä sen kaikissa käyttötavoissa ja myös murteissa.

Kok (2011) käsitteli pro gradussaan *itse*-sanaa ja sen kielioppiterminologiaa. Hän selvitti sanan väärinluokittelua ja ehdotti *itse*-sanana uutta kuvausta. Vuonna 2016 Kok jatkoi väitöskirjassaan tutkimustaan. Tällöin hän tarkasteli *itse*-pronominin taivutusparadigman rakennetta ja *itse*-sanana erilaisia syntaktisia ja tekstuaalisia käyttötapoja suomen yleiskielessä, vanhassa ja 1800-luvun kirjasuomessa, suomen murteissa, rajakarjalaismurteissa, livvinkarjalassa, vienankarjalassa, vepsässä ja inkeroisessa. Lisäksi hän rakensi kuvausmalleja perusmuotoisen *itse*-sanana eri käyttötavoille ja hahmotteli eri käyttötapojen välille kehityspolkuja.

Pro gradu -tutkielmia *itse*-sanasta on tehty muutamia. Satu Kaunio-Väisänen (1992) käsitteli *itse*-sanasta tehtyjä perifrastisia eli moniosaisia ilmauksia kuten kvanttoripronominia *itse kukin* tai kommenttiadverbiaalia *itse asiassa* sekä sen taivutusmuotoja, jotka ovat kiteytyneet adverbeiksi, esimerkiksi *itsestään* ja *itseksseen*. Katri Kleemola (2005) on tutkinut *itse*-sanaojen esiintyvyyttä aineistonaan vuoden 1995 Suomen Kuvalehti -julkaisut. Anna-Reetta Kivistö (2021) taas on analysoinut *itse*-sanaa *olla*-verbin edellä.

Kandidaatintutkielmassani tutkin *itse*-sanana käyttöä ja merkityksiä lukiolaisten teksteissä (Ijäs 2022). Huomasin, että teksteissä käytettiin eniten *itse*-sanaa refleksiivipronominina. Yleisin tapa käyttää refleksiivipronominia on viitata sillä suoraan lauseen tekijään, kokijaan tai omistajaan (*Uupumislukuja selittää se, että tytöt syyttävät virheistä itseään, mutta pojat syyttävät koulua*). Toisinaan *itse* viittasi vain osaan tekijästä, kokijasta tai omistajasta (*Tanssitunnilla improvisaatioharjoitusta tehdessäni näen itseni peilistä, eikä näky miellytä*). (Ijäs 2022, 17–20.)

Kandidaatintutkielmassani toiseksi eniten *itse* oli teksteissä adverbaalisessa käytössä.

Useimmiten adverbaaliset *itse*-sanat olivat merkityksessä 'henkilökohtaisesti' (*Olen itsekin huomannut yleisenä piirteenä ikäisten joukossa, ettei omasta hyvinvoinnista osata pitää*

huolta). Toinen, harvinaisempi merkitys oli 'omin avuin' tai 'ilman apua' (*Joskus teen ruokani itse, sill silloin teidän mitä kaikkea se sisältää*). (Ijäs 2022, 15–17.)

Emfaattisia tai adnominaalisia *itse*-sanoja ei juuri kandidaatintutkielmani aineiston teksteissä ollut. Adnominaalisena *itseä* käytettiin korostamassa substantiivina (*Minä itse koen tärkeäksi turvallisen ja luotettavan ympäristön, jotta uskallan kertoa omista ongelmistani*).

Korostavassa fokuspartikkelikäytössä *itse*-sanaa ei aineistossa käytetty. Emfaattinen *itse*-rakenne toimi korostamassa substantiivina (*Tiedän kyllä tavan olevan paha ja siitä on haittaa vain minulle itselleni, mutta en osaa muuttaa sitä*). (Ijäs 2022, 17–20.)

1.2 Tutkimuksen tavoitteet, hypoteesit ja rakenne

Tutkielmassani tarkastelen *itse*-sanan käyttöä ja merkityksiä opiskelijoiden teksteissä.

Analyysi kohdistuu kahteen aineistoon: omakeräämiini lukiolaisten teksteihin ja FinStud86-korpukseen. Analyysin kielitieteellisenä viitekehyksenä toimii lauseoppi ja semantiikka. Ajatuksena on tarkastella, millaisissa käytöissä ja merkityksissä *itse*-sanaa käytetään teksteissä.

Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Millaisissa käytöissä ja merkityksissä *itse*-sana esiintyy opiskelijoiden teksteissä?
2. Onko aineistojen välillä eroja?

Hypoteesini perustuvat aikaisempaan tutkimukseen, omiin huomioihini kielenkäytössä ja omakeräämäni aineiston käsittelyyn aikaisemmassa tutkimuksessani (Ijäs 2022). Hypoteesini ovat:

1. *Itse*-sana esiintyy etenkin refleksiivisessä käytössä. Tällöin se viittaa suoraan lauseen tekijään, kokijaan tai omistajaan tai osaan siitä, kuten ulkonäköön. Myös verbin ja sen lisäysten integroituneena määritteenä esiintyvä *itse* lienee paljolti käytössä. Tällöin sen merkitys on 'henkilökohtaisesti', 'omin avuin' tai 'ilman apua'. *Itse*-sana korostanee harvemmin substantiivina adnominaalisena tai emfaattisena.
2. Fokuspartikkelikäyttö lienee yleisempää korpusaineiston teksteissä kuin uudemmissa aineistoosseissa, koska sen tyyli on vanhahtava. Muutoin oletan käytön ja merkitysten olevan melko samankaltaisia molemmissa aineistoissa ja myös verrattuna

aikaisempaan tutkimukseen. Toivon löytäväni myös merkityksiä, joita ei aikaisemmin ole huomattu.

Tutkimus etenee seuraavasti: Luvussa 2 esittelen tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen. Tähän sisältyy kuvaus *itse*-sanasta yleisesti (2.1) ja sen käyttötyyppien esittely (2.2). Luvussa 3 luodaan katsaus työni aineistoon ja menetelmiin. Luvussa 4 kerron löydöksistäni ja analysoin aineistoani. Viimeisessä luvussa eli luvussa 5 kokoan yhteen työn pääseikat ja tutkimuksen tulokset sekä tarkastelen kriittisesti työn merkitystä. Esittelen myös mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

2 Teoriaosuus

2.1 *Itse*-sanasta yleisesti

Itse-sanana etymologian ja merkityksenkehityksen käsitys perustuu pitkälti Heikki Paasonen (1865–1919) tutkimuksiin. Selvitettäessä suomen *itse*-sanana ja sen etymologisten vastineiden merkityksiä ja historiaa Paasonen kirjoittamaa saksankielistä artikkelia (1909) pidetään yhä tänäkin päivänä ensisijaisena lähteenä tärkeimmissä etymologisissa sanakirjoissa (SKES, SSA). (Kok 2016, 16.) Aika-lehdessä (1908) Paasonen kirjoittaa itse suomeksi otsikolla Suomensukuisten kansain alkuperäinen käsitys sielusta. Artikkelissa Paasonen toteaa, että suomen refleksiivinen *itse* ja sen suomen sukukielien vastineet palautuvat substantiiviin, joka on merkinnyt ’varjoa’ tai ’sielua’. *Itse*-sanana kaikkein alkuperäisin merkitys on luultavasti kuitenkin ollut ’varjo’. (Paasonen 1908, 907.)

Jo varhain oli kehittynyt käsitys sielusta. Elävällä ihmisellä uskottiin olevan henki, ruumis ja haamu eli sielu. Haamun uskottiin seuraavan elävän ihmisen ruumista ja olevan sen yhteydessä, ikään kuin sen varjossa. Erikoistilanteissa, kuten säikähtäessä tai unessa, haamu kuitenkin pystyi erkaantumaan ruumiista. Ajateltiin, että ihmisen kuollessa henki lähtee, mutta haamu jää. Haamu seuraa ruumista hautaan, mutta voi saapua takaisin elävien luokse kutsuttuna tai kutsumattomana. (Paasonen 1908, 904.)

Paasonen mukaan suomalais-ugrilaisissa kielissä ’haamusielua’ merkitsevistä sanoista ainakin kaksi, *hahmo* ja *itse*, on peräisin suomalais-ugrilaisen kieliyhteyden ajalta. Suomen sukukielten haamusielua merkitsevät sanat pohjautunevat myös samaan alkuperään. Paasonen nostaa arvionsa tueksi esimerkkejä:

”Voguleilla ja ostjakeilla esiintyy yleisenä yhteisenä haamusielun nimenä *s* (*is*). Se on varmaankin sama sana kuin suomen *itse*, viron *ise*, ja se tavataan sitä paitsi melkein kaikissa muissakin sukukielissä, joissa sillä on sama merkitys kuin suomessa: lapin *jesh*, *esh*, mordvan *esj*, tšeremissin *esh-ke* (jossa *ke* on johtopääte), syrjäniin *atsj*, votjakin *atsj*, *sj*.” (Paasonen 1908, 906.)¹

¹ Lähteessä käytetyt nimet eivät ole enää nykyään käytössä.

Voguli = mansi

Ostjakki = hanti

Lappi = saame, tässä todennäköisesti pohjoissaame

Tšeremissi = mari

Syrjäni = komi(syrjäni)

Votjakki = udmurtti

Väitettä tukee Lönnrotin sanakirjan lisävihosta löytyvä fraasi *Juoppo meni itsettömäksi*, jonka kerrotaan merkitsevän tiedottomaksi menemistä. Kun esimerkin juoppo menee tainnoksiin, hänen sielunsa poistuu ruumiista. Samantapaisia esimerkkejä on myös muissa suomen sukukielissä. (Paasonen 1908, 906–907.)

Perinteisesti *itse*-sanalla on katsottu olevan kahdenlaista käyttötapaa: refleksiivistä ja indefiniittistä. Indefiniittinen ei kuitenkaan terminä kuvaa *itse*-sanaa kovinkaan hyvin. Iso suomen kielioppi (määritelmät) kuvaa indefiniittisyyttä näin:

”Indefiniittinen eli epämääräinen on sellainen substantiivilauseke, jonka tarkoitetta kuulijan tai lukijan ei puhetilanteessa edellytetä tunnistavan. Lausekkeen voi osoittaa indefiniittiseksi käyttämällä mm. indefiniittistä kvanttoripronominia, esim. *joku ~ eräs ~ yks(i) mies*, tai proadjektiivia, mutta yleensä indefiniittisyys on tulkinnan varassa. Ellei toisin osoiteta, eksistentiaali- ja omistuslauseen verbinjälkeinen NP tulkitaan yleensä indefiniittiseksi, esim. *Meillä on uusi tietokone.*” (VISK, määritelmät.)

Itse on kuitenkin määräinen eli definiittinen. Se kertoo, että puheena oleva entiteetti on nimenomaan tietty eikä yksi monista mahdollisista. Ongelmasta on oltu tietoisia, mutta nimityskäytännöt ovat niin vakiintuneita, että niiden muuttaminen on hyvin vaikeaa (Kok 2011, 4).

Kok (2011, 46–49) on tutkinut vanhoja kielioppeja, joista on käynyt ilmi, että suomen indefiniittipronominien sanaluokka on saanut nimensä useiden väärinkäsitysten seurauksena. Siinä missä kielitieteessä indefiniittisyys tarkoittaa epämääräistä merkitystä, suomen kieliopissa indefiniittisiksi on tavattu kutsua kaikkia pronomineja, joita on ollut vaikeaa luokitella minkään selkeän yhteisen piirteen perusteella. (Kok 2011, 46–49.)

Kun perusmuotoisesta *itse*-sanasta tehtiin havaintoja, joiden mukaan sitä käytetään adverbaalisesti, ja kun indefiniittipronominien kategoriaa kohtaan oltiin tyytymättömyyttä, tutkijat alkoivat kehittämään omia mallejaan *itse*-sanankäytön esittämiseen. (Kok 2011, 46–49.) Yhden mallin sovelsi Risto Tuomikoski (1996). Refleksiivipronominin *itse* kuvaus pysyi lähes samanlaisena kuin aikaisemmissakin kuvauksissa, mutta Tuomikoski aloitti keskustelun paradigmastaan irronneesta *itse*-sanasta. Hänen mukaansa taipumaton *itse*-sana voidaan jakaa kahteen: adverbiksi ja asseveratiiviseksi eli tähdentäväksi pronominiksi. Tuomikoski uskoo kuitenkin olevan mahdollista, että näiden kahden välille jää vielä epäselviä muotoja. (Tuomikoski 1996, 58–60.) Tuomikosken mallista huolimatta *itse*-sanankuvaus on ollut sekavaa, eikä yhteisymmärrystä ollut ennen 2010-lukua. (Kok 2011, 46–49.)

Maria Kok (2011, 2016) otti osaa *itse*-sanan käytöstä käytyyn keskusteluun ja esitti kuvausmallin, joka on yksinkertaistus, Tuomikosken mallin pohjalta. Työssäni käytän Kokin mallia analysoidessani aineistossani esiintyvää *itse*-sanan käyttöä. Seuraavissa luvuissa esittelen mallin.

2.2 *Itse*-sanan käyttötyypit

Itse-sanankäyttötyypit voidaan jakaa kolmeen: kieliopillistuneeseen *itse*en, kieliopillistuneeseen perusmuotoiseen *itse*en ja substantiiviseen *itse*en (Kok 2011, 75). Kieliopillistumisella tarkoitetaan prosesseja, jossa kielioppiin kehittyy kieliopillisia elementtejä vähemmän kieliopillisista elementeistä. Itsenäisen sanan merkitys siis abstraktistuu kieliopilliseksi, sanan äänneasu kuluu ja se voi jopa menettää itsenäisen asemansa sulautuen osaksi toista sanaa. (Laitinen ja Lehtinen 1997, 6.) *Itse*-sanankohdalla prosessi on siis ollut se, kun merkityksessä 'varjo' ollut sana on kehittynyt pronominiksi *itse*. Kieliopillistuneella *itse*-sanalla on kaksi peruskäyttöä, jotka eroavat toisistaan muotonsa perusteella: sitä käytetään pääsääntöisesti refleksiivisenä mutta toisinaan korostamassa pääsanaansa eli emfaattisena. (Kok 2011, 75; Kok 2016, 3.)

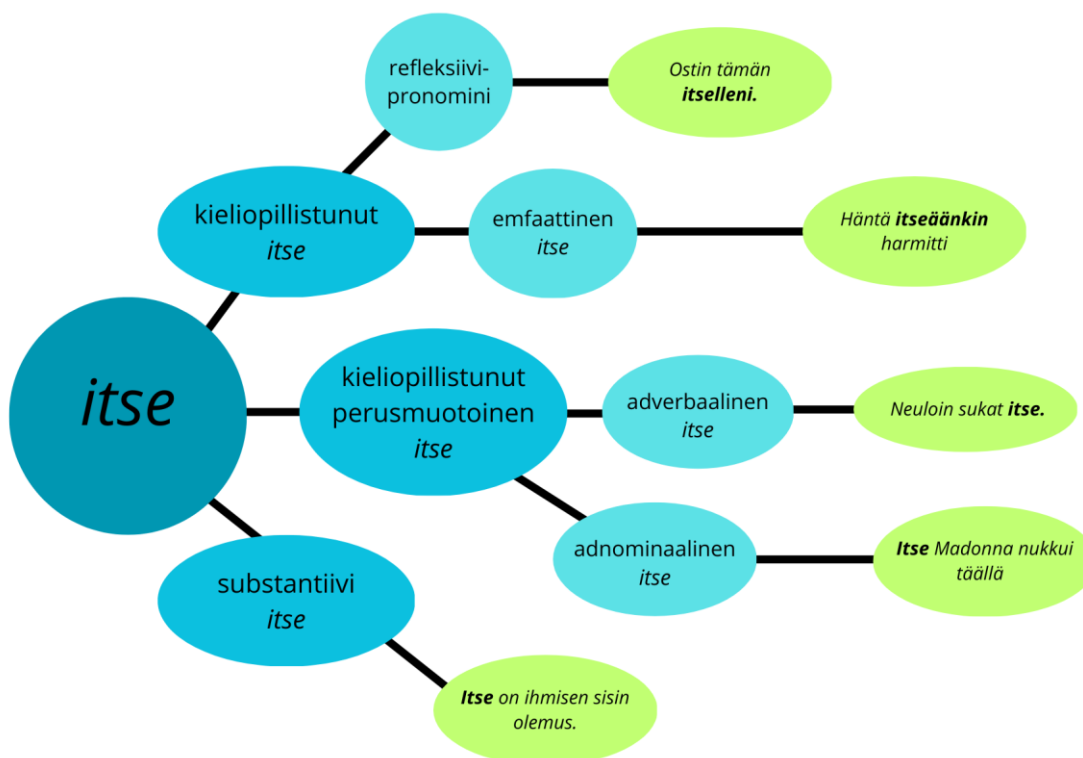
Kieliopillistuneella perusmuotoisella *itse*-sanallakin on kaksi käyttötarkoitusta. Se voi olla edellä tai jäljessä olevaa nominia korostava eli adnominaalinen tai sitten verbin ja sen täydennysten integroitunut määräite eli adverbaalinen. Usein on selvää, määrittääkö *itse* nominia vai verbiä. Toisinaan kuitenkin esiintyy tapauksia, joissa ei ensisilmäyksellä tiedä, onko *itse* adnominaalinen vai adverbaalinen (esim. *Tapasin itse kuninkaan*). (Kok 2011, 75; Kok 2016, 3–9.)

Substantiivinen *itse* on huomattavasti harvinaisempi kuin kieliopillinen *itse*. Harvinaisuus johtuu siitä, että sitä käytetään vain tietyn tyyppisissä teksteissä, erityisesti filosofian ja psykologian terminä. (Kok 2011, 75; Kok 2016, 42.)

Se, että *itse*-sanalla on muutakin käyttöä kuin refleksiivistä, ei ole vain suomen kielen erityispiirre. König ja Siemund toteavat artikkelissaan (2000, 43) että kaikissa viidessäkymmenessä heidän tutkimassaan kielessä voidaan erottaa refleksiivisen käytön lisäksi adnominaalista ja adverbaalista käyttöä.

Seuraavissa kappaleissa tehdään tarkempi katsaus *itse*-sanankäyttötyyppeihin. Aluksi esittelen pronominin *itse* (2.2.1), seuraavana verbiin liittyvän *itse*-sanankäytön (2.2.2), sitten nominiin liittyvän *itse*-sanankäytön (2.2.3) ja lopuksi substantiivisen *itse*-sanankäytön (2.2.4).

Alla oleva kuvio kertoo *itse*-sanan kolme käyttötyyppiä, niiden alatyypit ja esimerkit.

KUVIO 1. *Itse*-sanan kolme käyttötyyppiä, niiden alatyypit ja esimerkit.

2.2.1 Pronomini *itse*

Itse-pronomini voi olla joko refleksiivinen tai emfaattinen. Perinteisesti on määritelty *itsen* olevan refleksiivipronomini silloin, kun se on samanviitteinen lauseen subjektin kanssa. (Kok 2011, 77.) Suomen kielen lauseissa ja konstruktioissa, jotka kuvaavat jotakin refleksiivistä tilannetta ja joissa on luonnostaan epätyypillinen subjekti tai ei ole subjektia, *itse*-pronominin kanssa samanviitteinen toimija voi olla jokin muu lauseen subjektimainen jäsen, kuten erikoislausetyypin teemasana (*Onko sinulla aikaa **itsellesi***) (VISK § 1448).

Maailman kielissäkin näkyvin refleksiivisyyden ilmaisin (reflexivizer) on refleksiivipronomit (Haspelmath 2023, 25). Martin Haspelmath on jaotellut refleksiivipronominien tyyppejä teoksessa *Reflexive constructions in the world's languages* (2023). Suomen refleksiivipronomit ovat tyypiltään *Nouns with adpossessive person forms* (=possessive-indexed reflexive nouns). Tämä tarkoittaa, että suomen refleksiivipronomini näyttää nominilta, koska se sisältää omistusliitteen (*itse-ni, itse-si, itse-nsä*). Se voi sisältää

myös monikkoa ilmaisevan liitteen (*itse-mme, itse-nne, itse-nsä*). Samaan luokkaan kuuluvat myös esimerkiksi moderni kreikka, hausa ja heprea. (Haspelmath 2023, 32.)

Tapauksissa, joissa korrelaatti ei ole ilmipantu vaan implisiittinen, ei omistusliitettä kuitenkaan välttämättä tarvita. Näitä tapauksia ovat muun muassa passiivi- ja nollapersoonalauseet (*Kurssilla tehdään savitöitä itselle, Ei pidä vaatia itseltä liikaa*). Suffiksiton refleksiivipronomini on ainoa vaihtoehto, jos lauseessa on elotontarkoitteinen subjekti mutta sanottu koskee näkökulman antavaa henkilöä (*Hyvinvointi on itsestä kiinni*). (VISK § 731)

Suomen refleksiivipronomini taipuu sijamuodoissa. Itse asiassa refleksiivipronominin on aina oltava taivutusmuodossa, koska se ei esiinny subjektina, joka on nominatiivin tavallisin funktio. (VISK § 769.) Taivutusmuodot *itsestään* 'automaattisesti', *itsekseen* 'yksin, mielessään' ja *itsessään* 'sinänsä' ovat irronneita *itse*-pronominin paradigmasta, koska ne toimivat nykyään itsenäisinä lekseemeinään. Nämä muodot eivät liity enää refleksiivisyyteen millään tavalla, vaan ne voidaan mieltää adverbeiksi. (Kok 2016, 65.)

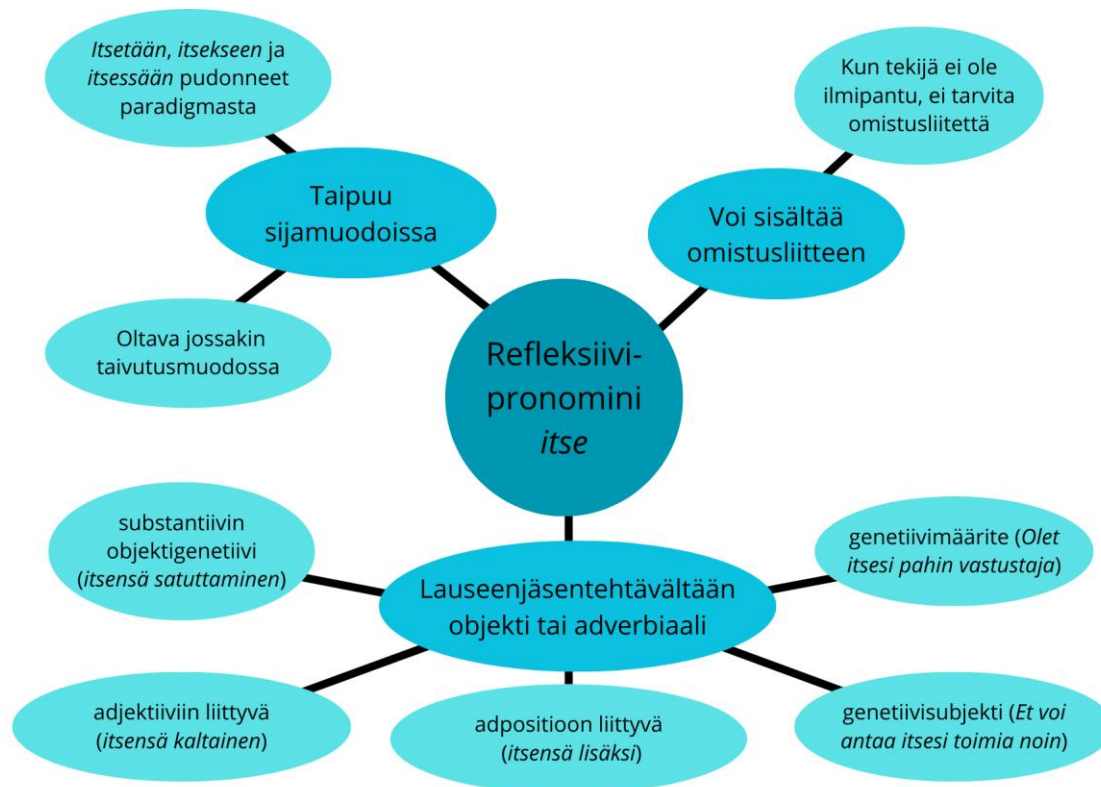
Lauseessa refleksiivipronomini on lauseenjäsentehtävältään objekti tai adverbiaali, ja se täydentää verbiä (Kok 2016, 59). Pronominia ei yleensä käytetä substantiivin genetiivimäärityksenä, koska omistaminen ilmenee possessiivisuffiksilla. Refleksiivipronomini *itse* voi kuitenkin toimia verbikantaisen substantiivin objektigenetiivinä (*itsensä satuttaminen*). Se liittyy genetiivimuotoisena myös adjektiiviin (*itsensä kaltainen*) ja adpositioon (*itsensä lisäksi*). Refleksiivipronomini voi myös toimia eräiden infiniittisten rakenteiden genetiivisubjektina (*Et voi antaa itsesi toimia noin*). (VISK § 730.)

Predikatiivissa ja predikatiiviadverbialissa refleksiivipronominilla on omanlaisensa asema. Niissäkin sillä on paikkansa genetiivimäärityksenä (*Olet itsesi pahin vastustaja*). Edussanana *itse*-refleksiivipronomini voi olla vain, jos sitä määrittää *oma*-sana (*Oma itsesi on pahin vastustajasi*). (VISK § 730.) Kongruoiva määrite *oma* onkin refleksiivipronominin ainoa mahdollinen laajennus. Muutoin sitä käytetään pelkästään itsenäisen substantiivilausekkeen tavoin. (VISK § 729.)

Maailman kielissä refleksiivipronomininit ovat tyypillisesti identtisiä substantiivien kanssa, jotka merkitsevät 'kehoa' tai 'päättä'. Syy tähän on ilmeisesti metonymia, joka tarkoittaa kielellistä muutosta, joka perustuu kahden käsitteen läheisyyteen tai kosketukseen (KFK 1976, 101). Tässä tapauksessa kyseessä on osa-kokonaisuussuhde (Haspelmath 2023, 45).

Schladt (2000) on tutkinut refleksiivipronomineja 150 kielessä eri puolilta maailmaa ja on havainnut, että puolet näistä on johdettu vartalo-osan termeistä (Schladt 2000, 103). *Itse* 'varjo, varjosielu' on myös alkujaan henkilöviitteinen sana, joten ei ole kummallista, että siitä on kehittynyt refleksiivipronomini.

Kuviossa 2 esitetään refleksiivipronominin pääpiirteet.

KUVIO 2. Refleksiivipronominin *itse* pääpiirteet.

Emfaattinen *itse* on muodoltaan samanlainen kuin refleksiivipronomini: se taipuu sijoissa ja siinä on usein possessiivisuffiksi (VISK § 768). Se ei ole kuitenkaan viittaussuhteiltaan refleksiivinen (Kok 2016, 65). Sen tarkoitus on korostaa pääsanaansa sekä verrata sitä johonkin toiseen toimijaan ja tämän käytettävissä olevaan aikaan. Emfaattinen *itse* esiintyy erityisesti erikoislausetyypin teemasanan vahvistajana samanviitteisenä tämän kanssa (*Koska opetan, voisi olettaa minulla itselläni olevan osaamista*). Sen ei kuitenkaan tarvitse viitata samaan tarkoitteeseen kuin lauseen subjekti tai subjektimainen lauseenjäsen (*Tietoa saa sekä firmalta itseltään että heidän asiakkailtaan*). (Kok 2016, 59–65.)

Suurin ero emfaattisen ja refleksiivisen *itsen* välillä on se, että refleksiivinen on itsenäinen lauseenjäsen mutta emfaattinen kuuluu samaan lausekkeeseen korostettavan sanan kanssa

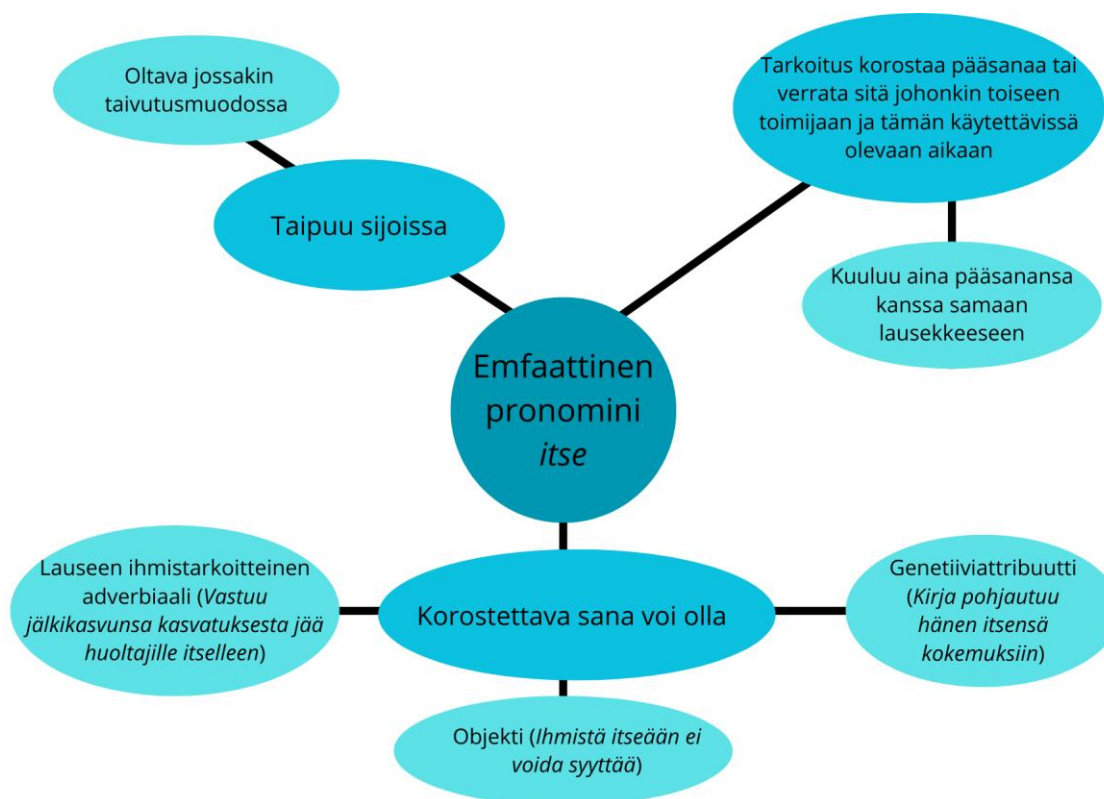
(Kok 2011, 79). Iso suomen kielioppi (§ 768) käyttää emfaattisesta *itsestä* sanaa kontrastoiva *itse* ja lukee monien muiden (esim. Setälä 1963, 99 ja 1942, 90–93; Tuomikoski 1969, 60) tavoin, että kontrastoitavan vieressä oleva *itse* muodostaa sen kanssa appositorakenteen ja irrallaan oleva taas syntagmaattisen lisäyksen. Pääsanansa jäljessä sijaitsevaa perusmuotoista *itse*-sanaa ajateltu apposiitiomaisen *itse*-sanana nominatiiviksi (esim. VISK § 768). Kok ei kuitenkaan ole samaa mieltä tulkinnasta, vaan ajattelee, että kieliopillistuneessa muodossaan perusmuotoista *itse*-sanaa ei sopisi pitää minkään pronomini-paradigman nominatiivina, vaan on yksinkertaisinta hahmottaa se taipumattomaksi sanaksi sijainnistaan riippumatta. Koska käytän tutkimuksessa muultakin osin Kokin mallia, myös tässä seuraan hänen luokitteluaan.

Emfaattinen *itse* taipuu siis sijoissa, ja sen on refleksiivipronominin tavoin oltava aina jossakin taivutusmuodossa. Se on aina samassa sijassa korostettavan sanan kanssa (*hänen itsensä, hänelle itselleen*). (VISK § 768.) Emfaattisen *itse*-sanana korostama sana on usein lauseen ihmistarkoitteinen adverbiaali (*Vastuu jälkikasvunsa kasvatuksesta jää huoltajille itselleen*). Se voi myös olla objekti (*Ihmistä itseään ei voida syyttää*). Emfaattinen *itse* voi myös vahvistaa genetiiviattribuuttia, jolloin se liittyy usein agenttipartisiippiin (*Hänen itsensä kirjoittama kirja pohjautuu hänen omiin kokemuksiinsa*). (Kok 2016, 65.)

Emfaattinen *itse* ohjaa lukijaa tarkastelemaan puheena olevaa tarkoitetta yhtenä useammasta vaihtoehdosta, joita ilmaistavassa asiaintilassa on (VISK § 768). Sanottaessa *Tapahtumankulusta kysyttiin uhrilta itseltään*, luodaan oletus, että muiltakin on kysytty tapahtumankulusta, mutta uhrin näkökulma on kontekstissa keskeinen ja että juuri uhrin kuvaus tapahtuneesta on tärkeä. Esimerkissä *Opettaja valitti, etteivät oppilaat arvosta häntä. Opettajalta itseltään arvostusta oppilaita kohtaan ei puutu* kontrastoidaan opettaja ja oppilaat.

Emfaattinen *itse* on merkitykseltään tähdentävän ja korostavan lisäksi usein myös eksklusiivinen tai kontrastiivinen. Siinä on joko selvästi tai tulkittavissa elementti, jonka *itse* sulkee pois tai jolle se on vastakkainen tai vaihtoehtoinen. (Kok 2016, 100.) Esimerkiksi lause *Vastuu siirtyy työnantajalta työntekijälle itselleen* sisältää oletuksen, että vastuu on aikaisemmin ollut jollakulla muulla.

Kuvio 3 esittää emfaattisen *itse*-pronominin tärkeimmät piirteet.

KUVIO 3. Emfaattisen itse-pronominin pääpiirteet.

2.2.2 Adverbaalinen *itse*

Perusmuotoinen *itse* on pääsääntöisesti aina sanaluokaltaan adverbi ja lauseenjäsenentehtävältään adverbiali sen esiintyessä tekstissä itsenäisenä lausekkeena. Syntaktiselta statukseltaan adverbaalinen *itse* voidaan jakaa kahteen tekstuaaliseen päätyyppiin: integroituneeseen eli propositionaaliseen adverbialiin ja konnektiiviseen adverbialiin. Molemmista päätyypeistä voidaan hahmottaa lisää alatyyppejä. (Kok 2016, 99–100.)

Propositionaalinen *itse* on verbiin liittyvä. Tämä voidaan todeta, koska adverbiaalisuuden kriteerit täyttyvät propositionaalisen *itse*-sanon määrittäessä toimintaa tai tapahtumaa (Allwood, Anderson ja Dahl 1980, 39). Sanaluokaltaan se katsotaan adverbiksi ja lauseenjäsenenä tavan adverbialiksi. Tässä käytössä sanan merkitys voidaan tulkita pelkästä lauseyhteydestä käsin, verbin merkityksen avulla. (Hakulinen 1982, 56.)

Propositionaalinen adverbaalinen *itse* on määrite. Yleisimmin se tavataan lauseeseen integroituneena adverbiaalimääritteenä määrittämässä koko lausetta tai verbiä. (Kok 2016, 100.) Se ei siis kuulu verbin valenssiin, täydennysmuottiin tai lausetyyppiin, mutta on osa sen

propositionaalista eli maailmasta puhetapatuman ulkopuolella kertovaa sisältöä. (Allwood, Andersson, Dahl 1980, 20; VISK § 962.)

Lauseeseen integroituneen adverbiaalimääritteen (*käveli itse ambulanssiin*) lisäksi propositionaalinen *itse* voi esiintyä infiniittisen verbin määritteenä. Yksi mahdollisuus on olla partisiippilausekkeen määritteenä (*itse kudottu villapaita, itse kasvattama puu*) ja toinen olla substantiivin määritteenä (*itse tekeminen*). (Kok 2016, 101.)

Propositionaalisella *itse*-sanalla ei ole lauseessa tarkkaan määriteltyä paikkaa, vaan sen sijainti voi vaihdella. Yleisin paikka on verbin jälkeinen asema (*Hän leipoi itse kakun*). Mikäli verbinä on predikaatti, jossa on monta osaa, *itse*-sana on tyypillisimmin predikaatin osien välissä, esimerkiksi kielto- tai apuverbin perässä, mutta kuitenkin ennen pääverbiä (*Hän ei ollut itse leiponut kakkua*). Näissä lauseissa, joissa on moniosainen predikaatti, *itse*-sanon sijainti voi vaikuttaa tulkintaan siitä, mitä verbiä *itse* määrittää. (Kok 2016, 102.)

Propositionaalinen adverbaalinen *itse* kuuluu lauseen informaatioisisältöön ja se määrittelee tekemisen tavan. Tästä huolimatta se luokitellaan enemmän pro-adverbiksi kuin varsinaiseksi sisältösanaksi. Propositionaalinen *itse*-adverbiaali ei merkitse jokaisessa käyttöyhteydessään samaa, vaan sen merkitys muodostuu, kun konteksti ymmärretään. Esimerkiksi käytetty verbi, lauseen kokonaismerkitys ja ympäröivän tekstin sisältö vaikuttavat siihen, millaisia merkityksenselityksiä, lähisyronyymeja tai parafraseja *itse*-sanalle voidaan esittää. Propositionaalinen *itse* on aina sisällöllisesti kontrastiivinen, eli *itse* tekeminen on vaihtoehto jollekin muulle tavalle tehdä. (Kok 2016, 102–103.)

Kok (2016, 103–115) esittelee komponentteja, joista propositionaalisen *itse*-adverbin merkitys erilaisissa verbi- ja lauseympäristöissä koostuu. Näitä merkityskomponentteja ei pidä ajatella toisiaan poissulkevinä vaan osatekijöinä, joiden yhteisvaikutuksen ansiosta merkitys rakentuu. (Kok 2016, 103.) Toinen näistä komponenteista on instrumentaalinen refleksiivisyys, jolla tarkoitetaan sitä, että lauseen tekijä käyttää verbin ilmaiseman toiminnan keinona tai välineenä jotakin tälle erottamattomasti kuuluvaa entiteettiä, kuten omaa persoonaansa tai ruumiinosaansa. Seuraavassa taulukossa esittelen esimerkkejä instrumentaalisis-refleksiivisestä käytöstä. (Kok 2016, 104–106.)

TAULUKKO 1. Esimerkkejä instrumentaalis-refleksiivisistä käytöstä.

Esimerkki	Tulkinta	Parafraasi
<i>Rakensin majan itse.</i>	Tehdä konkreettista työtä, esim. rakentaa 'omin käsin'	<i>omin voimin, omin käsin, omalla työllä</i>
<i>Näin hänet itse.</i>	Nähdä 'omin silmin'; kuulla 'omin korvin'	Autoforis-instrumentaalinen lauseke, jonka edussanana on aistielintä, tavallisesti silmää tai korvaa merkitsevä substantiivi
<i>Hän itse päätti mennä laiturille, vaikka varoitin.</i>	Toimia 'omin päin, omin neuvoin' tai 'ilman lupaa'	<i>omin päin, omin neuvoin, ilman lupaa</i>
<i>Vaikka hän pyysi minut treffeille, jouduin maksamaan osuuteni itse.</i>	Vastata kuluista 'omin varoin, omin keinoin'	Ei voida esittää, koska toiminnan väline ei ole tekijäpersoonaa vaan ikään kuin sen jatke, kuten raha

Toinen komponentti on agenttiivinen refleksiivisyys, jolla ilmaistaan sitä, millaisella tekijäjoukolla tekoa suoritetaan. (Kok 2016, 103.) Seuraavassa taulukossa esittelen esimerkkejä agenttiivis-refleksiivisistä käyttötavoista.

TAULUKKO 2. Esimerkkejä agenttiivis-refleksiivisistä käytöstä.

Esimerkki	Tulkinta	Parafraasi
<i>Esikoululaiset eivät ole kykeneviä menemään kaupungille itse.</i>	Kertoa, millaisen tekijäjoukon voimin toiminta suoritetaan	<i>ilman toisten apua, omatoimisesti, omin joukoin, omalla porukalla</i>
<i>Valitsin itse leffaherkut.</i>	itsenäisyys, omatoimisuus ja riippumattomuus	<i>ilman toisten apua, omatoimisesti, oman mieleni mukaan</i>
<i>Päätelimme itse reitin kotiin.</i>	älyllinen omatoimisuus tai kekseliäisyys	<i>omin joukoin, omalla porukalla</i>

Toisinaan *itse*-sanaa käytetään lausekonteksteissa, joissa se ei ole merkitykseltään konkreettinen tavan adverbiaali ja joissa sen syntaktinen asema on jossain määrin kiistanalainen. Näissä esiintymissä käyttö kuitenkin noudattaa säännönmukaisuutta, joten se on nimetty omaksi syntaattis-tekstuaaliseksi käyttökategoriakseen, konnektiiviseksi *itse*-adverbiaaliksi. Koska konnektiivinen adverbaalinen *itse* määrittää merkitykseltään passiivisia U-verbejä (esim. *loukkaantua, joutua, sammua*), ei sen voida sanoa määrittävän verbin toimintaa.

Verbien subjektit ovat siis pikemminkin tapahtuman kohteita kuin sen aiheuttajia. Esimerkiksi lauseessa *Kuski loukkaantui itse* kuski ei loukkaannu omasta aloitteestaan, vaikka olisikin mahdollisesti aiheuttanut tilanteensa. Konnektiivisen adverbaalisen *itsen* tehtävä on suhteuttaa verbin ilmaisemaa toimintaa, lauseen tilannetta tai lauseen subjektin näkökulmaa siihen, mitä ympäröivässä tekstissä sanotaan. Konnektiivinen adverbaalinen *itse* nostaa esiin kokonaisia propositioita tai jopa laajempia tekstinkatkelmia ja vertaa tai suhteuttaa niitä muihin kontekstin propositioihin. Aikaisempi esimerkki on täysin käsittämätön ilman kytköstä edeltävään tekstiin tai tapahtumatilanteeseen, mutta se voisi esimerkiksi verrata propositiota uhrien mahdolliseen loukkaantumiseen. (Kok 2016, 123–124.)

Konnektiivinen adverbaalinen *itse* voidaan luokitella irralliseksi adverbimääritteeksi, koska sen tehtävä lauseessa on esiintyä konnektiivin tehtävässä (Kok 2016, 123). Irrallisissa adverbimääritteissä konnektiiveilla on kytkevä tehtävä: ne liittävät yhteen lauseita merkityksensä mukaisella tavalla esimerkiksi additiivisesti tai kontrastoivasti (VISK § 963). Konnektiivista adverbaalista *itse*-sanaa ei kuitenkaan voida pitää lauseesta irrallisena toisin kuin varsinaisia konnektiiveja (Kok 2016, 123).

Toisin kuin propositionaalista *itse*-sanaa ei konnektiivista voi luonnehtia parafrasien avulla. Lähisynonyymeja sille voidaan kuitenkin löytää. Muun muassa adverbiaali-ilmaukset *henkilökohtaisesti* ja *omasta puolesta* ovat lähellä konnektiivisen *itsen* tarkoitusta. Konnektiivista *itse*-sanaa voidaan löytää tekstuaalisista kuvioista eli tekstuaalisista rakenteista, joilla on tunnistettavia muotoja. (Kok 2016, 125.)

Konnektiivisen *itse*-sanana esiintymistä voidaan hahmottaa tekstuaalisten kuvioiden avulla. Tekstuaalisilla kuvioilla tarkoitetaan lauseista, virkkeistä, kappaleista tai sitäkin laajemmista yksiköistä muodostuvia, toisiinsa kytkeytyviä kokonaisuuksia. Kytkökset voivat olla temporaalisia, kausaalisia, loogisia tai dialogisia. (Kok 2016, 125.) Seuraavaksi esittelen näitä kuvioita.

Narratiiviset kuviot ovat propositioita tai propositioryhmiä, jotka ovat peräkkäin toisistaan. Niiden välillä on temporaalinen tai kausaalinen suhde ja toisinaan molemmat. Sen tehtävä on nostaa esiin tekstin tai sen katkelman päähenkilön toiminta tai osia toiminnasta. Kuvio suhteuttaa nostetun toiminnan tekijän aikaisempiin tekoihin tai muiden tekstin toimijoiden tekemisiin. Narratiivisia kuvioita on kahdenlaisia. Esittelen niitä seuraavassa taulukossa. (Kok 2016, 125–129.)

TAULUKKO 3. Narratiiviset kuviot (Kok 2016, 125–129).

Kuvion nimi	Esimerkki	Rakenne	Lauseiden suhde
Temporaalis- kausaalinen kuvio	<i>Joka toiselle kuoppaa kaivaa, se itse siihen lankeaa.</i>	Muodostuu kahdesta peräkkäisestä propositiosta tai propositioiden joukosta, jotka ilmaisevat kahta peräkkäistä tapahtumaa, jolla on sama tekijä.	Tekijän toiminta tai mukanaolo ensimmäisessä tilanteessa aiheuttaa tapahtuman, jonka kohteeksi tämä jälkimmäisessä tilanteessa joutuu.
Liikkuva lausefokus	<i>Lähetä lapsi asialle, mene itse perässä.</i>	Muodostuu kahdesta tai useammasta propositiosta, joissa esiintyy sama toimija ja joiden välillä on temporaalinen yhteys.	<i>Itse</i> -sana seuraa keskeisimmän henkilön toimintaa sekä nostaa fokukseen tekstikatkelman yhden tapahtuman, jolloin muu toiminta muodostaa sille taustan.

Eksistentiaalis-lokatiivisia kuvioitakin on kahta eri tyyppiä. Esittelen niitä seuraavaksi taulukossa. (Kok 2016, 130–131.) Olen nimennyt kuviot itse.

TAULUKKO 4. Eksistentiaalis-lokatiiviset kuviot (Kok 2016, 130–131).

Kuvion nimi	Esimerkki	Rakenne	Lauseiden suhde
Puhujan asemoiva kuvio	<i>Huoltoyhtiö on surkea. Itse en ollut päättämässä, kun sitä valittiin.</i>	Muodostuu selostettavasta tapahtumasta tai tilanteesta sekä puhujan kommentista, jossa hän selvittää suhdettaan tähän tapahtumaan. Sisältää läsnäoloa ilmaisevan verbin, kuten <i>olla, asua, oleskella</i> .	<i>Itse</i> -sanana sisältävä lause selittää puhujan suhdetta tapahtumaan. Puhuja voi asemoida itsensä esimerkiksi paikalla olevaksi, poissaolleeaksi tai silminnäkijäksi tai kieltää tai myöntää vastuunsa tapahtuneeseen.
Muita asemoiva kuvio	<i>Teuvo hurjasteli eilen</i>	Muodostuu selostettavasta tapahtumasta tai tilanteesta sekä puhujan kommentista.	Puhuja selvittää muiden henkilöiden sijainnin tai aseman tapahtuneessa. <i>Itse</i> -

	<i>maantiellä. Hän on nyt itse sairaalassa.</i>	Kuvio esiintyy tyypillisesti kauttaaltaan kolmannessa persoonassa	sana toimii ikään kuin kohdevalaisimena, joka paikantaa päähenkilön asemaa tilanteeseen ja osallisiin nähden.
--	---	---	---

Predikatiivisten kuvioiden avulla ilmaistaan subjektin tarkoitteesta ominaisuus tai luokka ja suhteutetaan lauseen predikaatio toisiin tekstissä oleviin predikaatioihin tai muihin propositioihin. Seuraavaksi esittelen kuvion kahta tyyppiä taulukossa. (Kok 2016, 131–132.) Olen nimennyt nostettu rooli -kuvion itse.

TAULUKKO 5. Predikatiiviset kuviot. (Kok 2016, 131–132.)

Kuvion nimi	Esimerkki	Rakenne	Lauseiden suhde
Nostettu rooli	<i>Mistä sinä nainen olet, kun niin on kaunis lapsi ja kaunis olet itsekin?</i>	Muodostuu kahdesta tai useammasta propositiosta, joista vähintään yksi on predikoiva ja joita verrataan keskenään.	Subjekti, joka on itse jonkinlainen tai kuuluu johonkin ryhmään tai luokkaan, nostetaan fokukseen konnektiivisen <i>itse</i> -adverbiaalin avulla, ja toiset jäävät taustalle.
Asiantuntijarooli	<i>Itse suomen kielen opiskelijana ajattelen, että kielioppivirheet eivät ole noloja.</i>	Muodostuu kahdesta tai useammasta propositiosta, joissa esiintyy sama toimija ja joiden välillä on temporaalinen yhteys.	Konnektiivisen <i>itse</i> -sanana avulla rakennetaan predikatiivinen kuvio, jossa tekstin puhuja predikoi itsestään tietyn ominaisuuden tai luokan, jonka nojalla on oikeutettu kommentoimaan tilannetta.

Aikaisemmin esiteltyjä peruskuvioita hyödyntämällä ja yhdistelemällä voidaan rakentaa erilaisia argumentatiivisia ja dialogisia sovelluksia.

Adverbaalista *itse*-sanaa käytetään sekä propositionaalisenä että konnektiivisena viittaamassa puhujaan tai kirjoittajaan. Se, toisin kuin *minä*-pronomini, sisältää implikaation 'minä yhtenä asianosaisista' tai 'minä muita vastaan'. Riippuen kontekstista implikaatio voi saada aikaan poleemisen vai jopa kohteliaan sävyn. (Hakulinen 1982, 53.)

Itse-sanankäyttö voi selkeyttää lauseen tekstuaalisia suhteita (*Muutummeko me ollenkaan tai kuinka paljon? En minä tiedä. — Luulen, että itse olen jossain mielessä tullut sellaiseen kypsään ikään*). Esimerkissä *itse* säilyttää aikaisemman teeman 'me' puhumalla itsestään yhtenä 'meistä'. *Minä* olisi kommentaarin esittäjä, eikä enää yksi 'meistä'. (Hakulinen 1982, 51.)

Itse-sanankäyttö persoonapronominin paikalla voi myös muissa tilanteissa tuntua teeman vaihdolta sinusta minuun. Teeman vaihtaminen kesken kappaletta tulkitaan epäkohteliaaksi ja pronominin poisjättäminen olisi epäselkeää (*Raimo on muistanut parilla kirjeellä. Sepustin itse hänelle ties mitä*). Toisinaan kohteliaampaa voi olla *itse*-sanankäyttö neutraalin *minä*-sanankäytön sijasta (*Lopullisesti aikataulua ei ole menetetty, mutta ehtiminen vaatii venymistä. Enää ei saisi tulla minkäänlaisia viivästyksiä. Itse siirryn muihin töihin jo elokuun alusta, joskin tietysti valvon filmin leikkausta ynnä muita teknisiä vaiheita*). Jos esimerkissä käytettäisiin *minä*-sanaa, tulisi käsitys, että filmin valmistuminen on vain puhujasta kiinni. (Hakulinen 1982, 51–52.)

Useimmiten *itse* viittaa puhujaan, kun puhuja kontrastoi omat tekemisensä muiden ratkaisuihin (*Suosittelet unohtamaan. Itse en kuitenkaan aio tehdä niin, vaikka se voisi olla järkevää*.) tai vastakohtaparina 'hänelle' (*Hän muisti minut, itse en häntä*). (Hakulinen 1982, 52.)

2.2.3 Adnominaalinen *itse*

Adnominaalinen *itse* on perusmuotoinen ja esiintyy nominatiivimuotoisen substantiivin edellä tai jäljessä. Se on alisteinen pääsanalleen. Adnominaalinen *itse* on pitkälti samanlaisissa tehtävissä ja merkityksissä kuin emfaattinen *itse*-pronomini (kts. 2.2.1). Yhdessä ne muodostavat emfaattisen ja fokusoivan järjestelmän, jonka avulla nomineita nostetaan ja painotetaan eri tavoin. (Kok 2016, 68.)

Siinä missä pronominaalinen *itse* on lauseenjäsenenä objekti tai adverbiaali ja adverbaalinen *itse* on aina adverbiaali, poikkeaa adnominaalinen *itse* edellä mainituista. Se ei nimittäin voi olla lauseenjäsen, vaan aina pääsanalleen alisteinen attribuutti. Adnominaalisesta *itse*-sanasta

erotetaan kaksi päätyyppiä perustuen sanajärjestykseen. Substantiivilausekkeen edellä *itse* esiintyy fokuspartikkelina ja sen jäljessä adverbiaaleina, vaikkakin nimestään huolimatta ilman varsinaista lauseenjäsentehtävää. (Kok 2016, 70.)

Adnominaalinen käyttö voidaan jakaa kolmeen eri tyyppiin: korostavaan *itse*n, jäsentävään *itse*n sekä lausekeadverbiaaliin. Adnominaalinen *itse* on korostava, kun se esiintyy pääsanansa edellä pääsanana tarkoitetun ollessa henkilöviitteinen tai henkilöön rinnastettava. Tällöin *itse* korostaa pääsanana tarkoitetta tehden siitä kunnioitusta ansaitsevan tai muuten merkittävän henkilön tekstiyhteydessään. (Kok 2016, 75.) Monesti tämä korostettava henkilö on merkittävä historiallinen tai julkisuuden henkilö, kuten hallitsija (*itse kuningas*) tai kansallinen ikoni (*itse Katri-Helena*). Korostettavan pääsanana tarkoite on usein jalo ja ihailtava mutta toisinaan erityisen paha tai vaarallinen (*itse saatana*). (Kok 2016, 77.)

Henkilötarkoitteisuuden ei tarvitse olla kirjaimellista. Fokusoitava pääsanana voi olla esimerkiksi personifioitu luonnonvoima (*itse myrsky*) tai aate (*itse feminismi*) tai ominaisuus (*itse viha*). Pääsanana tarkoitteeseen on voitava liittää persoonallisia piirteitä kuten tahto, puhekyky tai kyky herättää kunnioitusta tai ihailua. Näin *itse*-sana korostaa fokusoitavan myönteistä tai kielteistä merkittävyyttä kontekstissaan. (Kok 2016, 77.)

Toisinaan korostava *itse* voi toimia jäsentävässä tehtävässä esimerkiksi lauseessa, jossa usean merkittävän henkilön joukosta poimitaan yksi erityisesti huomioitava henkilö (*On väitetty, että William ja Harry olisivat riidoissa. Nyt itse William kommentoi tilannetta*). (Kok 2016, 81.)

Jäsentävä *itse*-fokuspartikkeli nimensä mukaisesti jäsentää tekstiä nostamalla pääsanansa tarkoitteen erityisen huomion kohteeksi muiden sille läheisten käsitteiden joukosta. Tavallisimmin fokukseen nostetaan ei-henkilötarkoitteinen käsite. Monesti jäsentävä fokuspartikkeli esiintyy kirjoitetussa kuvauksessa palvelun kuvattavan kohteen näytteillepanoa ja auttaen lukijaa hahmottamaan sen rakennetta. Tyypillisesti fokukseen nostetaan kokonaisuutta merkitsevä sana ja taustalle jäävät sen osat (*kansi meni rikki, mutta itse purkki säilyi ehjänä*). Toisinaan fokukseen voidaan nostaa yhtä kokonaisuuden osista, jolloin *itse* kokonaisuus ja sen muut mahdolliset osatekijät toimivat taustana (*Kirjat ovat vanhoja. Kannot ovat hyvässä kunnossa mutta itse teksti on haalistunut*). (Kok 2016, 83.)

Lausekeadverbiaalin asemassa esiintyvällä *itsellä* on yhteisiä piirteitä ja tehtäviä niin fokuspartikkelin, emfaattisen *itse*-pronominin ja adverbaalisen *itse*-sanana kanssa. *Itse* on

lausekeadverbiaali silloin, kun se on perusmuotoinen, esiintyy nominin jälkiattribuuttina ja kuuluu nominin vaikutusalaan. Lausekeadverbiaali *itse* korostaa pääsanansa tarkoitetta ja tuo pääsanansa selkeämmin tekstistä esille. (Kok 2016, 92–93.)

Lausekeadverbiaalia tarvitaan tapauksessa, jossa korostetaan persoonapronominia tai jotakin muuta pronominia (*Hän itse kertoi asiasta*). *Itse*-fokuspartikkeli ei tällöin tunnu luontevalta (*itse hän). Myös tapauksissa, joissa osa-kokonaisuus-suhteessa olevien käsitteiden joukosta nostetaan henkilötarkoitteinen entiteetti, käytetään lausekeadverbiaalia (*Koira löytyi mutta omistaja itse on vielä kadoksissa*). Mikäli fokuspartikkelin kunnioite olisi liian vahva ja paatoksellinen, voidaan sitä neutralisoida lausekeadverbiaalilla (*Kakun teki äiti itse*). (Kok 2016, 95.) Kun fokuspartikkeli nostaa vain yhtä henkilöä, voi lausekeadverbiaali olla selkeyttävä (*Pyytäessäni ruokaa itse keittäjä tuli antamaan vrt. Pyytäessäni ruokaa keittäjä itse tuli antamaan*) (Kok 2016, 96).

2.2.4 Substantiivinen *itse*

Peruskäytöltään *itse* on kieliopillistunut niin nykysuomessa kuin vanhassa kirjasuomessa. Jäänteitä substantiivikäytöstä voidaan löytää vain murteista, joissa *itse*-sanaa käytetään merkityksessä 'isäntä'. (Kaunio-Väisänen 1992, 47.) Kok (2011, 107) ei usko substantiivisen *itse*-sanan psykologian ja filosofian käsitteenä olevan jäännös sen alkuperäisestä substantiivisesta käytöstä, vaan pikemminkin tuotekehittelyn tulos. Merkitykseltään se ei kuitenkaan ole kaukana 'varjosielusta'. (Kok 2011, 107.)

Itse-sana perusmuodossaan katsotaan aidoksi nominiksi äärimmäisen harvoin. Ainut poikkeus on filosofian ja psykologian teksteissä, joissa *itse*-sanaa käytetään suunnilleen samassa merkityksessä kuin 'sielu' tai 'psykye'. (Kok 2011, 107.) Esimerkiksi lauseessa *Itse on mielenfilosofinen käsite* sana *itse* ei ole enää kieliopillinen sana vaan substantiivi. Se on lauseen subjekti, jolla on monikkoa lukuun ottamatta täysi taivutusparadigma, mukaan lukien nominatiivi (Kok 2011, 107).

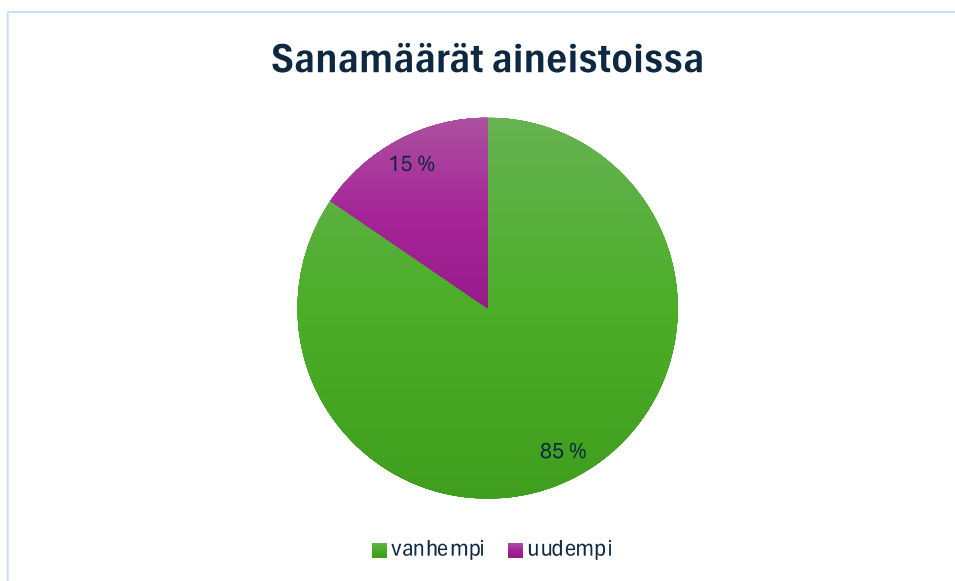
Myös osa tapauksista, joissa *itse*-sanan attribuuttina on *oma*, voidaan katsoa *itse*-sanan substantiiviseen käyttöön (Ikola 1995, 47). Esimerkiksi lauseissa *Omaan itseän kohdistuva kunnioitus on tärkeää* ja *Hän on mies, jolle vain oma itse on kaikki kaikessa* sana *itse* voidaan tulkita substantiiviksi. Myöskään tässä tapauksessa *itse*-sana ei kuulu vanhan kieliopin keinoihin, vaan on kehitetty sen tieteenalan parissa, jossa sitä on tarvittu. (Kok 2011, 108.)

3 Aineisto ja menetelmät

3.1 Aineisto

Aineislähteinä tutkimuksessani toimivat sekä FinnStud86-korpus että itse keräämäni aineisto lukiolaisten ainekirjoituksista. FinnStud86-korpus sisältää vuonna 1986 ylioppilastutkinnon suorittaneiden suomenkielisten opiskelijoiden suomenkielisiä esseitä. Aineisto on vain rajoitettuun käyttöön tarkoitettu. Sen lisensoija ja IPR:n² haltija on Ylioppilastutkintolautakunta ja jakeluoikeuksia ylläpitää CSC – Tieteen tietotekniikan keskus Oy ja Helsingin yliopisto. Korpus on saatavilla Kielipankista³.

Aineisto on 117 010 sanan laajuinen. Hain korpuksesta virkkeet hakusanalla *itse* sisältäen myös *itse*-alkuiset sanat. Tuloksia oli 382, mutta kun rajasin aineistosta pois *itse*-sanon johdokset ja yhdyssanat, jäi tuloksia 218. Korpuksesta ei näy tuloksen ympäröivää tekstiä, vaan pelkästään virke, jossa *itse* esiintyy. Itse keräämässäni aineistossa on sanoja 21 438, ja *itse*-sana esiintyy niissä yhteensä 211 kertaa. Suuresta sanamäärän erosta huolimatta *itse*-sanon esiintymiä oli siis aineistoissa lähes yhtä paljon.

KUVIO 4. Aineistojen sanamäärien ero.

Itse keräämäni aineisto on peräisin turkulaisesta lukiosta. Se sisältää vuonna 2021 kirjoitettuja aineistolähtöisiä esseitä kahdelta äidinkielen kurssiryhmältä. Keräsin aineiston vuonna 2021

² IPR = teollisoikeudet ja tekijänoikeudet

³ <https://korp.csc.fi/>

kandidaatintutkielmaani (Ijäs 2022) varten. Ryhmien äidinkielen opettaja jakoi opiskelijoille tekemäni lupalomakkeen (liite 1) ja lähetti minulle sähköpostin liitteenä luvan antaneiden opiskelijoiden tekstit koottuna yhteen tiedostoon. Lupalomakkeessa ilmoitettiin, että aineistoa voidaan käyttää myös pro gradu -tutkielmassani. Alaikäisten opiskelijoiden puolesta luvan myönsivät heidän huoltajansa. Lupalomake annettiin 60 opiskelijalle, joista 36 palautti lomakkeen allekirjoitettuna. Opettajalla on lupalomakkeet hallussaan. Tiedossani ei ole kirjoittajista muita tietoja kuin lukio ja vuosikurssi.

Aineistot valikoituivat oman mielenkiintoni pohjalta. Uskon vakaasti, että nuorten kielenkäyttö kertoo paljon tästä ajasta ja ehkä tulevaisuuden kielenkäytöstä. Mielestäni aineistot ovat hyvät verrokkit toisilleen, sillä tekstilajit ja kirjoittajat ovat samankaltaisia. Kokonaisuudessaan tarkastelemani aineisto koostuu siis 429 *itse*-sanan sisältämästä virkkeestä. Aineiston laadullinen tarkastelu antaa kattavan siitä, miten *itse*-sanankäyttö on muuttunut aineistojen välillä.

3.2 Menetelmät

Lähestyn aineistoani lauseopin ja semantiikan näkökulmasta. Tarkastelen havaitsemieni *itse*-sanojen käyttötyyppejä, lauseenjäsentehtävää ja sanaluokkaa sekä merkitystä lauseessa. Lisäksi tarkastelen, millaisten verbien ja nominien kanssa sana esiintyy. Teen näin, koska haluan tutkia, esiintyvätkö aineistoni sanat erityisesti jonkin tietyn verbin tai nominin kanssa. Huomioin myös aineistojen välisiä mahdollisia eroja esiintymissä. Aineistosta tehdyt havaintoni pohjautuvat pitkälti syntaksin sääntöihin, kuten lauseenjäsenluokitteluun. Merkityksien määrittelyssä käytän kielitajuani eli omaa ymmärrystäni kielestä.

Metodologisesti tutkielma perustuu laadulliseen aineistopohjaiseen kielentutkimukseen. Taulukoin aineistoni esiintymät Excel-sovellukseen ja tulkitsen niiden käyttötyypit ja merkitykset. Lisäksi määrittelen lauseen verbin, *itsen* sanaluokan ja lauseenjäsenentehtävän sekä merkityksen lauseessa. Taulukoin myös kirjoittajan ja aineiston järjestysnumeroin.

Tämä tutkielma ilmentää laadullista aineistopohjaista analyysia, jossa perinteinen lingvistinen tarkastelu toimii menetelmänä. Tutkimuksen pääpaino on laadullisessa analyysissa, mutta havainnoin aineistoani myös osittain kvantitatiivisesti kuitenkin vain perustellussa määrin. Aineisto ei sellaisenaan sovellu varsinaiseen kvantitatiiviseen analyysiin, koska keräämäni

data ei ole kerätty sitä tarkoitusta varten. Jotta määrällinen analyysi olisi uskottava, vaadittaisiin huomattavasti laajempi ja kattavampi kieliaineisto.

Olen myös sitä mieltä, että laadullinen analyysi sopii *itse*-sanän lähistorialliseen vertailuun paremmin kuin määrällinen tarkastelu. Laadullisen lähestymistavan etu on siinä, että se mahdollistaa syvällisen ja kattavan ymmärryksen monimutkaisesta ilmiöstä, jota tarkastellaan (Luodonpää-Manni ja Ojutkangas 2020, 415). Sekä aineistoni että siitä nostamani esimerkit ojentavat lukijalle monipuolisen ja kattavan kuvan *itse*-sanän käytöstä ja merkityksistä vuonna 2021 ja siitä 35 vuotta taaksepäin. Kvantitatiiviset havainnot tarjoavat kuitenkin yleiskuvan frekvenssistä sekä 2020-luvulla että 1980-luvulla.

Perinteinen lingvistinen analyysi voi käytännössä viitata mihin tahansa järjestelmälliseen menetelmään, jossa tutkija luokittelee tekemiään havaintoja perustuen hänen taustatietoihinsa (Luodonpää-Manni ja Ojutkangas 2020, 412–413). Tutkielmassani olen soveltanut menetelmää niin, että olen jaotellut aineistoni ryhmiin *itse*-sanän käyttötyypin perusteella. Käyttötyyppiäossa olen käyttänyt Kokin (2016) mallia, vaikka esimerkiksi Iso suomen kielioppi jaottelee *itse*-sanän käytön osin eri tavalla. Päädyin tähän ratkaisuun, koska Kokin malli on selkeä ja systemaattinen.

Tutkielmani analyysi ja luokittelu on aineistolähtöistä, sillä aineistoni on ohjannut analyysini tekoa. Olen nostanut aineistosta esiin sen keskeisimmät asiat riippumatta siitä, mitä ne ovat tai miten ne suhteutuvat aiempiin tutkimuksiin.

4 Analyysiosuus

4.1 Pronominikäyttö

Itse-sanankäyttöä refleksiivipronominina on aineistossani eniten, sillä jopa yli puolet esiintymistä oli refleksiivipronomineja. Aineistojen *itse*-sanaesiintymissä ei ollut merkittävää eroa refleksiivipronominin käytön yleisyydessä, koska refleksiivipronominiesiintymiä oli lähes yhtä paljon. Voidaan havaita, että adverbiaalikäyttö on yleisempää kuin objektikäyttö, ja jälleen molemmat aineistot olivat erittäin yhdenmukaisia. Seuraavaksi esitän lukuja taulukossa 6.

TAULUKKO 6. Refleksiivipronominin esiintyminen aineistoissa.

<i>Itse</i> -sana	refleksiivipronominina	adverbiaalina	objektina
yhteensä	285	178	107
1986	148	90	58
2021	137	88	49

Tyypillisintä refleksiivistä käyttöä on viitata suoraan lauseen tekijään, kokijaan tai omistajaan (1, 2). Tällaista käyttöä esiintyy refleksiivipronominin toimiessa niin objektina kuin adverbiaalina.

- (1) *tulevaisuudessa aion valita opintolinjan ja ammatin jossa viihdyn ja voin toteuttaa itseäni.* (1986)
- (2) *Itselleni on kerran vanha nainen sanonut, että "Sinä olet onneksi pysynyt laihana harrastusten myötä."* (2021)
- (3) *Erilaisten persoonien ajatusmaailmaa ja ominaisuuksia tutkimalla auttaa sekä itseä että muita.* (2021)

Refleksiivipronomiiniin liittyy yleensä possessiivisuffiksi, joka ilmaisee pronominin korrelaatin (1, 2). Muun muassa nollapersoonalauseessa, kun korrelaatti on implisiittinen, refleksiivipronominia käytetään suffiksittomana (3). Tällöin objektina toimiva refleksiivipronomini on aina partitiiviobjekti. (VISK § 731). Suffiksiton refleksiivipronominin käyttö on aineistossani harvinaista: sitä esiintyy vain kahdesti, ja molemmat tapaukset ovat

uudemmissa teksteissä. Tällä aineistolla ei voida kuitenkaan tehdä johtopäätöstä siitä, että tapa olisi nykyään yleisempää.

Minkä takia lauseessa käytetään mieluummin refleksiivipronominia kuin sanaa, jonka kanssa se korreloi? Esimerkissä 1 fraasi *toteuttaa itseä* on vakiintunut ilmaus. Jos ilmauksen *itse*-pronominin vaihtaisi korrelaatikseen, ilmauksesta tulisi kömpelö (**Minä toteutan minua* tai **Veera toteuttaa Veeraa*). Toisinaan *itse*-sana on siis ilmauksessa, koska se osa vakiintunutta ilmausta.

Esimerkissä 2 voidaan ajatella, että *itse*-sana on laitettu persoonapronominin paikalle (vrt. *Minulle on kerran vanha nainen sanonut*). Hakulinen (1982, 53) on esittänyt, että *itse*-pronominia käytetään, kun liian painokasta ja itsekeskeistä *minä*-pronominia ei haluta käyttää. *Itse* voi siis korvata korrelaattinsa kohteliasuussyistä.

Itse-pronominin erottelee avunsaajan esimerkissä 3. Jos lause olisi *Erilaisten persoonien ajatusmaailmaa ja ominaisuuksia tutkimalla auttaa sekä sen tehnyttä että muita*, ei olisi niin selvää, että kyseessä on lauseen puhuja. *Itse*-refleksiivipronomini voi siis myös selventää lausetta.

Toisinaan refleksiivipronomini ei viittaa suoraan tekijään, kokijaan tai omistajaan, vaan pelkästään osaan siitä (4, 5). Esimerkki tällaisesta osasta on ulkonäkö (4). Esimerkin tekijä näkee peilistä vain ulkoisen minänsä, ei esimerkiksi ajatuksia, joita pidetään osana itseyyttä. Toinen esimerkki on ruumis (5). Esimerkin lapsi ei satuttanut koko itseään, vaan esimerkiksi jalkansa. *Itsensä myyminen* on vakiintunut ilmaus seksin myymiselle. Tällöin refleksiivipronomini ei viittaa tekijään tai edes osaan siitä vaan tekemiseen (6).

(4) *kompuroin peilin eteen ja katselen itseäni* (1986)

(5) *lapsi kaatui ja satutti itsensä* (1986)

(6) *Rahaongelmat voivat johtaa jopa itsensä myymiseen* (2021)

Sijamuodot kantavat sisällään merkityksiä. Esimerkiksi objektisijoissa refleksiivipronominin tehtävä on ilmaista tekemisen, toiminnan tai tunteen kohdetta (7, 8).

(7) *Kiusattu syyttää itseään.* (2021)

(8) *Olen uudelleen rakastunut itseeni.* (2021)

Refleksiivipronomineilla, jotka ovat ulkopaikallissijoissa, voidaan ilmaista esimerkiksi omistussuhteita ja niiden muutoksia (Kok 2016, 5–51). Omistus voi olla joko konkreettista (9) tai abstraktimpaa (10).

(9) *ehkä jotkut rakentavat taloa **itselleen*** (1968)

(10) *Murhetta painavan asian jakaminen toiselle on suuri askel, sillä asian säilyttäminen **itsellään** tuntuu monelle luontevammalta.* (2021)

Inessiivi- ja elatiivimuotoinen *itse*-pronomini voidaan tulkita piirteiden, ajatusten, asenteiden tai ominaisuuksien olin- tai lähtöpaikaksi (Kok 2016, 53). Omassa aineistossani löytyy yksi refleksiivipronomini tällaisessa käytössä (11).

(11) *Voi olla vaikeaa tunnistaa **itsessään** naisvihaa.* (2021)

Sisäpaikallissijoissa olevilla refleksiivipronomineilla voidaan ilmaista joko olo-, lähtö- tai kohdepaikan roolia (Kok 2016, 52). Tässä roolissa refleksiivipronomini esiintyi aineistossani kerran (12). Syynä harvaan käyttöön lienevät tekstien aiheet. Tällaiselle käytölle luonnollisia ympäristöjä ovat luonnontieteellisten ilmiöiden tai materiaalien kuvaukset (Kok 2016, 52).

(12) *alkuperäisessä ympäristössä kasvi on ottanut veden siten, että sen ympäristöstään väkevämmät solut ovat imeneet **itseensä** veden ravintoaineineen.* (1986)

Toisinaan refleksiivipronominia käytettiin kuin se olisi puhujasta irrallinen (13, 14). Oletan käytön liittyvän nimenomaan tekstilajiin, esseeseen. Tulkintani mukaan tämä on eräänlainen ulkopuolelle asettuminen. Tyyli tuo tekstiin tarinallisen sävyn.

(13) *Illan pimeinä tunteina löydän **itseni** lukemasta* (2021)

(14) *olen neuvotellut **itseni** kanssa ja tullut siihen tulokseen; kelpaan sellaisena kuin olen.* (1986)

Suurimmassa osassa tapauksista refleksiivipronomini on pronomini. On kuitenkin muutama poikkeus, jolloin refleksiivinen *itse* on pronominin paradigmasta irronnut adverbi (15, 16). *Itsessään* tulkitaan tarkoittavan samaa kuin 'sinänsä' ja *itseksensä* tarkoittaa samaa kuin 'yksin'.

(15) *radio-ohjelmat **itsessään** ovat jo vanha keksintö, mutta muuttuvassa ja kehittyvässä yhteiskunnassa kaivataan jotain uutta.* (1986)

(16) *toiset haluavat olla vain **itseksseen*** (2021)

Seuraavaksi käsitellään emfaattista käyttöä, jota esiintyy aineistossa yhteensä seitsemän kertaa. Yllättävää on, että käyttö näyttää olevan huomattavasti yleisempää vuoden 1986 teksteissä. Niissä käyttöä esiintyy kuudesti ja 2022 vuoden teksteissä vain kerran. Tästä ei kuitenkaan voida tehdä johtopäätöstä, että käyttö olisi vanhahtavaa, sillä esiintymiä on molemmista aineistoissa vain muutama. Ero voi johtua esimerkiksi tekstien aiheista tai paikallisista eroista.

Käyttö on samankaltaista molemmista aineistoissa. Emfaattinen *itse*-pronomini sijaitsee kaikissa tapauksissa välittömästi korostamansa tai painottamansa nominin jäljessä. Yhdessä nämä muodostavat konstruktion, joka toimii yhtenä syntaktisena yksikkönä. Emfaattinen *itse*-pronomini esiintyy etenkin kompleksisissa lauseissa. Kompleksinen lause on kokonaisuus, joka sisältää useamman kuin yhden lauseen (VISK, määritelmät).

Emfaattinen *itse* toimii painottamassa ja korostamassa pääsanansa tarkoitetta (17, 18, 19). Se nostaa pääsanansa jalustalle kertoen, että asiaan on kiinnitettävä huomiota. Kaikissa tapauksissa pääsana on ihmistarkoitteinen, suurimmassa osassa adverbiaali ja yhdessä objekti.

(17) *Job rakasti myös Jumalaa, mutta ennen kaikkea Job rakasti Jobia **itseään*** (1986)

(18) *suurin muutos tapahtui kuitenkin minussa **itsessäni*** (2021)

(19) *nykyajan ihminen pitää työtä lähinnä velvollisuutena tai jopa pakkona jonka laiminlyönti ei ole hyväksi työntekijälle **itselleen** eikä yhteiskunnalle.* (1986)

Emfaattinen *itse* esiintyy kolmessa eli lähes puolessa tapauksista korostamassa *ihminen*-sanaa (20, 21). Näissä tapauksissa *itse* luo viitteen siitä, että ihminen on mukana tilanteessa. *Itse*-sana tekee tilanteen henkilökohtaisemmaksi: ihminen ei vain aiheuta luonnonongelmia, vaan myös kärsii niistä. Lisäksi ihminen ei ole vain vertailukohta ydinaseen voimalle, vaan myös sen luoja. Emfaattinen pronomini konstruktion voi muodostaa etäanaforan johonkin aikaisemmin tekstissä viitattuun (Kok 2016, 61). Näin ollen syyt *itse*-sanankäyttöön voi löytyä myös ympäröivästä tekstistä.

(20) *maailman luonnonongelmat näyttävätkin tulevaisuudessa olevan enemmän ihmisten itsensä aikaansaamia ongelmia.* (1986)

(21) *näistä pahin on ydinase, ase, joka on ihmistä itseään voimakkaampi ja mahtavampi.* (1986)

Seuraavaksi edetään pronominiikäytöstä adverbaaliseen käyttöön, joka on aineistossani refleksiivikäytön jälkeen yleisintä.

4.2 Adverbaalinen käyttö

Adverbaalista käyttöä esiintyy yhteensä 98 kertaa aineistossani. Adverbaalisen *itsen* on oltava sanaluokaltaan adverbi ja lauseenjäsentehtävältään adverbialli: joko itsenäinen adverbilauseke tai infiniittisen verbin adverbialimääräite. Adverbaalinen käyttö on selkeästi yleisempää vuoden 2021 teksteissä: vain alle kolmasosa esiintymistä on vanhemmassa aineistossa. Propositionaalinen ja konnektiivinen käyttö jakautuivat molemmissa aineistoissa saman tyyllisesti, konnektiivinen käyttö on huomattavasti yleisempää kuin propositionaalinen käyttö. Ero aineistojen välillä johtunee vuoden 2021 teksteissä runsaasti esiintyvistä *itse*-sanon käyttämisestä persoonapronominin paikalla. Palaan tähän huomioon tässä luvussa myöhemmin. Seuraavaksi esitän taulukon avulla lukuja adverbaalisesta käytöstä.

TAULUKKO 7. Adverbaalisen *itse*-sanon esiintyminen aineistoissa.

<i>Itse</i> -sana	adverbaalisena	konnektiivisena	propositionaalisenä
yhteensä	98	70	28
1986	37	28	9
2021	61	42	19

Konnektiivinen *itse*-adverbi määrittää näkökulmaa ja on usein merkityksessä 'henkilökohtaisesti, omasta puolesta' (Kok 2016, 122). Konnektiivisen adverbien tekstuaalisia kuvioita on mahdotonta määrittää aineistostani, sillä niiden määrittäminen vaatisi ympärillä olevaa tekstiä, jota korpuksessa ei ole. Muutama kuvio on kuitenkin löydettävissä. Toinen näistä on asiantuntijarooli (22). Tilanteessa puhuja asemoi itsensä poliisin poikana oikeutetuksi kommentoimaan tilannetta. Toinen on temporaalis-kausatiivinen kuvio (23), jossa tekijä saa tietoa eri käyttäytymismalleista ja tämän vuoksi osaa käyttäytyä oudoissa tilanteissa.

- (22) *itse olen poliisin poikana seurannut hyvin läheisesti poliisin ammattia ja todennut sen olevan hyvin mielenkiintoinen ja vaihteleva.* (1986)
- (23) *me saamme tietoa eri käyttäytymismalleista, osaamme itse käyttäytyä meille oudoissa tilanteissa.* (1986)

Itse-adverbi sijaitsee persoonapronominin paikalla vuoden 1968 teksteissä 8 kertaa ja vuoden 2021 teksteissä 20 kertaa. Käyttö on siis yleisempää uudemmissa teksteissä. Vuoden 2021 tekstit ovat keskustelempia kuin vuoden 1986 tekstit sillä niissä on käytettävä aineistoa, mutta on myös pohdittava *itse*. *Itse*-pronomini persoonapronominin paikalla on kohteliaisuusstrategia. Mikäli puhe siirretään toisesta henkilöstä itseensä, *minä*-pronomini voisi olla sävyllään epäkohtelias, jopa työkeä. Tekijä on kuitenkin pantava ilmi, jottei lause ole epäselvä. Tällöin *itse*-adverbi on apu ongelmaan (24, 25).

- (24) *Vanhempien on myös hyvä tietää nuoren huonoista hetkistä, silloin kuin kaikki ei mene kuin Strömsössä. Itse en ole oman elämäni alamäistä kertonut vanhemmilleni.* (2021)
- (25) *On täysin normaalia hullutella lemmikin kanssa, tehdä ihan hölmöjäkin juttuja. Itse en olisi ikinä uskonut syöväni kissani kanssa samassa ruokapöydässä tai pissattavani häntä umpihangessa.* (2021)

Itse-adverbilla voidaan kontrastoida keskusteluissa omaa tekemistä muiden tekemiseen tai omia ratkaisuja muiden ratkaisuihin (26). Tällöin *itse*-sana on olennainen lauseen kontrastiivisuuden kannalta, koska samanlaista korosteisuutta ei saada pelkällä *minä*-pronominilla. (Hakulinen 1982, 52; Kok 2016, 108.)

- (26) *Tässä kohtaa huomaa sen, että kaikki muut saavat päätettyä aiheen paljon aikaisemmin kuin itse.* (2021)

Vuoden 1986 teksteissä konnektiivinen *itse*-adverbi esiintyi persoonapronominin paikalla vain *olla*-verbin kanssa vain muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta (27). Vuoden 2021 teksteissä *itse* esiintyi laajemmin eri verbien kanssa ilman persoonapronominin paikkaa (28).

- (27) *itse olen jo hylännyt tuollaisen puhetyylin.* (1986)
- (28) *Ymmärrän itse hyvin, mitä Salmela-Aro tarkoittaa kertoessaan, että tytöillä on paineita harrastuksista.* (2021)

Propositionaalinen *itse*-sana määrittää tekemisen tapaa, joten se esiintyy vain toimintaa kuvaavien verbien kanssa. Merkitys voi olla 'omin avuin/käsin' (29) tai 'ilman apua' (30). Monesti propositionaalisella *itse*-adverbilla on jokin kontrastoiva elementti. Esimerkissä 29 tämä elementti voisi olla esimerkiksi ravintoloiden valmiit ruuat ja esimerkissä 30 pikamuoti. Jotta saisi tietää elementin, jota adverbi kontrastoi, pitäisi tietää tekstistä enemmän.

(29) *Joskus teen ruokani itse, sillä silloin tiedän mitä kaikkea se sisältää.*

(2021)

(30) *minä luon itse muotini ompelemalla hauskoja vaatteita itse-värjätyistä kankaista* (1986)

Viimeisessä analyysin luvussa käsitellään adnominaalista ja substantiivista käyttöä.

4.3 Adnominaalinen ja substantiivinen käyttö

Adnominaalinen käyttö on odotuksenmukaisesti harvinaisempaa kuin refleksiivinen tai adverbaalinen. Vanhemmassa aineistossa adnominaalinen käyttö on kuitenkin lähes yhtä yleistä kuin adverbaalinen käyttö, mikä on mielestäni yllättävää. Syy tähän on etenkin jäsentävässä fokuspartikkelikäytössä, jota esiintyy yli kolminkertaisesti enemmän vanhemmissa kuin uudemmissa teksteissä. Myös lausekeadverbiaalikäyttöä on kaksi kertaa enemmän. Korostavana fokuspartikkelina *itse* esiintyy yhteensä vain viisi kertaa, joista neljä kertaa vuoden 1986 ja kerran vuoden 2021 teksteissä. Seuraavaksi hahmotan jälleen käyttöä taulukon avulla.

TAULUKKO 8. Adnominaalisen *itse*-sanon esiintyminen aineistoissa.

<i>Itse</i> -sana	adnominaalisena	lausekeadverbiaalina	jäsentävänä fokuspartikkelina	korostavana fokuspartikkelina
yhteensä	37	18	14	5
1986	27	12	11	4
2021	10	6	3	1

Lausekeadverbiaalilla on yhteisiä piirteitä ja tehtäviä niin fokuspartikkelin kuin emfaattisen *itse*-sanon kanssa mutta erityisesti määrite muistuttaa adverbaalista *itse*-sanaa. Varsinaista adverbialia *itse* ja lausekeadverbiaalia *itse* on vaikeaa erottaa toisistaan, erityisesti tapauksissa, joissa *itse* sijaitsee täsmälleen substantiivin ja verbin välissä. Tällaisissa tapauksissa tulkitsein, pyritäänkö *itse*-sanalla korostamaan tiettyä nominia ja mahdollisesti selkeyttämään sen

asemaa osana kokonaisuutta tai viittaamaan *itse*-sanalla muihin saman tason käsitteisiin samassa tekstissä.

Toisinaan lausekeadverbiaali *itse* on ainut mahdollisuus korostaa perusmuotoista nominiä. Suomen yleiskielessä ei koeta luontevaksi korostaa persoonapronominia tai muuta pronominia etuasemaisella *itse*-sanalla (*itse minä). (Kok 2016, 95.) Tällöin ainut vaihtoehto on sijoittaa *itse*-sana nominin jälkiattribuutiksi (31, 32). Persoonapronominin olivatkin tavallisimpia lausekeadverbiaalin *itse* pääsanoja uudemmissa teksteissä. Vanhemmissa myös muut elollisiin viittaavat pääsanat olivat runsaammassa käytössä.

(31) *minä itse olen siis lähes aina syyppää huonoihin hetkiini.* (1986)

(32) *Mikä motivoisi keksimään jotain uutta ja maata mullistavaa, jos naapurissa kukaan ei yrittäisi tehdä sitä paremmin ja nopeammin kuin sinä itse.* (2021)

Lausekeadverbiaalia käytetään nostettaessa fokukseen osa-kokonaisuussuhteessa olevien käsitteiden joukosta henkilötarkoitteinen sana (33). Tässä tapauksessa *siis* nostetaan *opiskelija*-sana *arvosana*-sanalla rinnalta. Jäsentävä *itse* korostaa tyypillisesti ei-henkilötarkoitteisia entiteettejä, joten sen käyttäminen voisi ikään kuin esineellistää ja siten halventaa henkilötarkoitteista sanaa (Kok 2016, 95). Jos esimerkin 33 *itse*-sanalla siirtäisi opiskelija-pääsanan eteen, ei näin mielestäni kuitenkaan kävisi, vaan kunnioituksesta tulisi entistä vahvempi. Lausekeadverbiaali tekee sävystä neutraalimman ja vähemmän paatoksellisen.

(33) *Kaikki katsovat vain arvosanoja ja opiskelija itse jää ilman huomiota.* (2021)

Lausekeadverbiaalilla tehdään myös anaforisia viittauksia, jotka luovat tekstiin sidosteisuutta (34). Esimerkissä 34 voidaan *itse*-sanalla olettaa, että nyt joku muu esittää kuuntelijoiden kirjoitukset.

(34) *lisää vaihtelevuutta toisi se, että kuuntelijat itse esittäisivät kirjoituksensa.* (1986)

Jäsentävä fokuspartikkeli *itse* oli paljon harvinaisempaa uudemmissa teksteissä kuin vanhemmissa. Kok (2016, 87) on todennut, että jäsentävää *itse*-sanaa esiintyy etenkin kuvailevassa asiatekstissä, eikä tekstin kirjoitusajalla näytä olevan läheskään niin suurta

merkitystä kuin tekstityypillä. Ero käytössä liittyy siis luultavasti tekstityyppiin. Vuonna 1986 äidinkielen koe perustui koulun muiden aineiden oppisisältöihin ja täten kokeen tehtävät olivat koulussa opetettavien aineiden aihepiireistä (Hiidenmaa 2004). Vuoden 2021 tekstit olivat taas pohtivia tai kantaaottavia. Molemmissa aineistoissa jäsentävä *itse*-fokuspartikkeli toimi samassa tehtävässä: selkeyttämässä tekstin rakenteita (35, 36). Esimerkissä 35 muita sanoja ei näy, mutta *myös*-sanan takia voidaan olettaa, että aikaisemmassa lauseessa on kerrottu muita kohteita, joihin on esitetty kritiikkiä. Esimerkissä 36 apusanan *itse* selkeyttävä tehtävä on selkeämpi. Sen tehtävä on korostaa *opettaminen*-sanaa. Virkkeestä löytyy fokuspartikkelille tyypillinen osa-kokonaisuus-suhde: *epäolennaiset palaverit ja digisählyys* sekä *itse opettaminen*.

(35) *kritiikkiä voisi esittää myös itse tutkimuksiin ja niiden tarpeellisuuteen.*
(1986)

(36) *Erilaisissa medioissa ollaan puhuttu myös opettajan perustyön katoamisesta kaiken turhan sekaan: kun epäolennaiset palaverit ja kaikensorttinen digisählyys lisätään mukaan soppaan, itse opettamisen maku lähtee hiljalleen katoamaan annoksesta.* (2021)

Korostavaa fokuspartikkeliä *itse* käytettiin tähdentämässä pääsanaansa (37, 38). Esimerkissä 37 on fokuspartikkeli *itse* pääsanansa *suomalaiset* kanssa tarkennus sanalle *me*. Sävy on jopa mahtipontinen. Esimerkki 38 ei ole sävyiltään niin paatoksellinen, vaan *itse kenenkin* on *itse kukin* -pronominin mukaelma. *Itse*-sana vahvistaa tässä lauseessa erittelevyyttä: jokaisen on pysähdyttävä pohtimaan omilla tahoillaan.

(37) *laadukkaan laivateollisuutemme ansiosta pystymme me, itse suomalaiset, hyödyntämään oman meremme kulkuyhteydet parhaiten.*
(1986)

(38) *On hyvä pysähtyä itse kenenkin pohtimaan, keitä sosiaalisessa mediassa seuraa ja aiheuttaako näitä tiettyjä tilejä seuraamalla itselleen vain lisää paineita.* (2021)

Substantiivista *itse*-sanaa ei esiinny aineistoissani kertaakaan. Syy tähän on luultavasti tekstilaji. Substantiivinen *itse* esiintyy lähinnä filosofian ja psykologian teksteissä, joita aineistoni ei sisällä.

5 Lopuksi

Tässä pro gradu -tutkielmassa olen tarkastellut *itse*-sanan käyttöä ja merkitystä vuoden 1986 ja vuoden 2021 lukiolaisten teksteissä sekä verrannut näitä kahta aineistoa toisiinsa.

Tutkielman aineistona toimivat FinnStud86-korpus ja omakeräämäni aineisto, joista keräsin kaikki *itse*-sanan esiintymät. Esiintymien tuli olla refleksiivisessä, emfaattisessa, adverbaalisessa, adnominaalisessa tai substantiivisessa käytössä. Työssä keskeisessä roolissa ovat Maria Kokin (2016) jaottelemat *itse*-sanan käyttötyypit.

Tutkielmani tavoitteena oli selvittää, millaisissa käytöissä ja merkityksissä *itse*-sana esiintyy lukiolaisten teksteissä vuonna 1989 ja vuonna 2021, ja onko aineistojen välillä eroja. Käsillä oleva pro gradu -tutkielma on jatkoa kandidaatintutkielmalleni (Ijäs 2022), jossa tarkastelin *itse*-sanan käyttöä ja merkitystä lukiolaisten vuonna 2021 kirjoittamissa teksteissä. Tätä tutkielmaa varten olen laajentanut aineistoani ottamalla tarkasteluun mukaan myös vuonna 1986 kirjoittamia lukiolaisten tekstejä FinnStud86-korpuksesta. Tarkempia tutkimuskysymyksiäni olivat:

1. Millaisessa käytössä ja merkityksissä *itse*-sana esiintyy opiskelijoiden teksteissä?
2. Onko aineistojen välillä eroja?

Tutkielman luvussa 4 olen systemaattisesti tarkastellut ja luokitellut *itse*-sanan käyttötyyppejä ja merkityksiä. Havaitsin, että ehdottomasti yleisin käyttötyyppi on refleksiivinen käyttö. Adverbiaalikäyttö on yleisempää kuin objektikäyttö. Tyypillisintä käyttöä aineistossani oli viitata refleksiivipronominilla suoraan lauseen tekijään, kokijaan tai omistajaan. Toisinaan viittaus kohdistui vain osaan tekijästä, kokijasta tai omistajasta, kuten ulkonäköön tai ruumiinosaan. Myös tekemisen, toiminnan tai tunteen kohteen ja omistussuhteiden tai niiden muutosten ilmaiseminen sekä piirteiden, ajatusten, asenteiden tai ominaisuuksien olin- tai lähtöpaikan ja olo-, lähtö- tai kohdepaikan roolien kohdentaminen on mahdollista refleksiivipronominin avulla. Toisinaan refleksiivipronominia käytettiin kuin se olisi puhujasta irrallinen, jolloin sävystä tuli tarinallinen. Pronominin paradigmasta irronneet adverbit *itsessään* ja *itseksään* ovat vakiintuneita merkityksiin 'sinänsä' ja 'yksin'.

Emfaattinen *itse*-pronomini ei ollut aineistossa juurikaan käytössä. Esiintyessään se toimi painottamassa ja korostamassa pääsanansa tarkoitetta. Kaikissa tapauksissa tämä pääsana oli ihmistarkoitteinen.

Adverbaalinen *itse* oli sanaluokaltaan adverbi ja lauseenjäsentehtävältään adverbiaali: joko itsenäinen adverbilauseke tai infiniittisen verbin adverbiaalimäärite. Konnektiivisena se määrittä näkökulmaa ja merkitsi 'henkilökohtaisesti, omasta puolesta'. *Itse*-adverbilla voi myös kontrastoida keskusteluissa omaa tekemistä muiden tekemiseen tai omia ratkaisuja muiden ratkaisuihin. Propositionaalisenä *itse* määrittää tekemisen tapaa ja monesti sillä on jokin kontrastoiva elementti.

Adnominaalinen *itse* oli aineistossa harvassa käytössä. Lausekeadverbialia *itse* käytetään nostettaessa fokukseen osa-kokonaisuus-suhteessa olevien käsitteiden joukosta henkilötarkoitteinen sana tai tehdessään anaforisia viittauksia. Jäsentävä *itse*-fokuspartikkeli selkeytti tekstin rakenteita ja korostava *itse*-fokuspartikkeli tähdensi pääsanaansa.

Substantiivista *itse*-sanaa ei esiinny aineistoissani ollenkaan luultavasti tekstilajin takia, sillä se esiintyy lähinnä filosofian ja psykologian teksteissä.

Analyysini paljasti, että 35 vuodessa on tapahtunut muutosta *itse*-sanan käytössä lukiolaisten teksteissä. Suurin ero lienee käytön yleisyys. *Itse*-sanaa esiintyi aineistoissa lähes täysin saman verran, vaikka vuoden 1986 aineistossa on yli 117 000 sanaa ja vuoden 2021 aineistossa vain noin 21 500. *Itse*-sanan käyttö on siis lisääntynyt runsaasti aineistojen välillä. Syynä muutokseen voi olla tekstien aiheiden ero, paikallinen ero tai sattuma. Toisaalta syy voi oikeasti olla *itse*-sanan käytön yleistymisen. Tällaisen huomion on tehnyt myös Lasse Koskela Kotus-blogissa vuonna 2010:

Minä tuntuu katoavan – ainakin persoonapronominina. Katsokaa vaikka itse: seuratkaa tekstejä sillä silmällä. ”Itse ostin juuri kengät”; ”Itse olen sitä mieltä, että...”; ”Itselläni on uusi auto.”; ”Itse asun Itäkeskuksessa.”; ”Itselleni tuli mieleen, että...”

--

Useimmissa tapauksissa *itse* on kuitenkin aivan suotta *minä*-pronominin tilalla. Aina ei tarvittaisi ”minääkään”. Riittää hyvin, että predikaatista näkyy subjekti: ”Ostin kengät”

Mitä enemmän olen tarkkaillut tekstejä *itsen* (en itseni) kannalta, sitä enemmän *itse* on alkanut ärsyttää. Itseäni *itse* alkaa jo suorastaan raivostuttaa. Rupean itsevainoiseksi. (Koskela 2010.)

Myös siinä, missä käyttötyypeissä *itse* useammin esiintyi, on eroja aineistojen välillä. Siinä missä refleksiivistä käyttöä oli molemmissa aineistoissa lähes tarkalleen saman verran, oli emfaattisessa, adnominaalisessa ja adverbaalisessa käytössä poikkeavuuksia. Emfaattinen ja

adnominaalinen käyttö on yleisempää vanhemmassa aineistossa kuin uudessa ja adverbaalinen käyttö on yleisempää uudessa kuin vanhassa.

Vanhemmissa teksteissä siis *itse* on useammin määrittelemässä nominia. Etenkin fokuspartikkelikäyttö, niin korostava kuin jäsentävä, on huomattavasti yleisempää vuoden 1986 teksteissä kuin toisessa aineistossa. Korostavaa fokuspartikkelia pidetään vanhahtavana, mutta vanhempi aineistokaan ei ole niin vanha, että korostava fokuspartikkeli olisi ollut yleisessä käytössä. Jäsentävän fokuspartikkelin käyttö voi selittyä tekstien aiheilla, sillä sitä käytetään etenkin asiateksteissä. Vuonna 1986 äidinkielen koetta ohjasivat edelleen koulun muiden aineiden oppisisällöt, ja äidinkielen kokeen tehtävien tuli liittyä koulussa opettettavien aineiden aihepiireihin. Vuoden 2021 tekstit olivat taas pohtivia tai kantaaottavia.

Korostava fokuspartikkelikäyttö ja emfaattinen käyttö eivät kuitenkaan selity aiheiden erolla. Voi olla, että nominin määrittäminen *itse*-sanalla on nykyään harvinaisempaa kuin reilut 30 vuotta sitten. Kyseessä voi kuitenkin olla myös sattuma tai paikallinen ero.

Adverbaalinen käyttö korostui vuoden 2021 teksteissä. Vuoden 1986 teksteissä adverbaalista ja adnominaalista oli saman verran, mutta uudemmassa aineistossa adverbaalinen oli selkeästi yleisempää kuin adnominaalinen käyttö. Erot aineistojen välillä voivat johtua vuoden 2021 teksteissä runsaasti esiintyvistä *itse*-sanon käyttämisestä persoonapronominin paikalla. Tämä voi selittyä sillä, että teksteissä on käytettävä aineistoa, mutta on myös pohdittava itse. Mikäli puhe siirretään toisesta henkilöstä itseensä, on kohteliaampaa käyttää *itse*-sanaa *minä*-pronominin tilalla.

Vaikka tutkielmani aineisto on rajallinen, analyysini antaa laajan yleiskuvan siitä, millaisessa käytössä *itse*-sana on ollut 1980-luvulla ja nyt. Myös lähihistoriallinen vertailu lukiolaisten tekstien esiintymistä on poikinut tärkeitä havaintoja. Tutkielmani kattaa kuitenkin vain pintaraapaisun aiheeseen, mikä avaa mahdollisuuksia jatkotutkimukselle. Esimerkiksi *itse*-sanon käytön yleistymistä voisi tutkia lisää esimerkiksi useammassa eri tekstilajissa.

Lähteet

Aineslähteet:

Turkulaisen lukion kahden ryhmän äidinkielen tunneilla kirjoitetut aineistoesseeet.

Rahkonen Matti 2016. FinStud86-korpus [korpus]. Kielipankki. Saatavilla

<http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-20140730158>

Muut lähteet:

Allwood, Jens, Andersson, Lars-Gunnar ja Dahl, Östen 1980. *Logiikka ja kieli*. Helsinki. Gaudeamus.

Ekkehard, König ja Siemund, Peter 2000. Intensifiers and reflexives: A typological perspective. Zygmunt Frajzyngier ja Traci Curl (toim.), *Reflexives: Forms and Functions*, 41–74. Amsterdam: Benjamins,

Hakulinen, Auli 1982. *Itse*-sanana merkityksestä ja käytöstä. *Virittäjä*, 86, 43–56.

[Verkkolehti.] Viitattu: 20.2.2024. Saatavissa:

<https://journal.fi/virittaja/article/view/37665>.

Haspelmath, Martin 2023. Comparing reflexive constructions in the world's languages.

Katarzyna Janic, Nicoletta Puddu ja Martin Haspelmath (toim.), *Reflexive constructions in the world's languages*, 19–62. Berliini: Language Science Press.

Viitattu: 30.3.2024. Saatavissa: <https://langsci-press.org/catalog/book/284>.

Hamunen, Markus ja Huumo, Tuomas 2020. Kielitaju kielentutkijan työkaluna. Milla

Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne, Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*. Helsinki:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu: 18.3.2024. Saatavissa:

<https://doi.org/10.21435/skst.1457>.

Hurttu, Heikki 2001. Kieli-ikkuna: Muuttuuko kieli, muuttuuko maailma? *Helsingin Sanomat*. Viitattu: 20.2.2024. Saatavissa: <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000004008978.html>.

Hiidenmaa, Pirkko 2004. Tietoa, kypsyyttä ja sanomisen taitoa? Äidinkielen ylioppilaskoe muinaisista roomalaisista nykypäivään. *Kielikello* 3/2004. Viitattu: 18.3.2024. Saatavissa: <https://kielikello.fi/tietoa-kypsyytta-ja-sanomisen-taitoa-aidinkielen-ylioppilaskoe-muinaisista-roomalaisista-nykypaivaan/>.

Ijäs, Sara 2022. *Haluaisitko itse kuulla saman asian sanottavan itsestään. Itse-sanon käyttö ja merkitys lukiolaisten teksteissä*. Kandidaatintutkielma. Turun yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Kieli- ja käännöstieteiden laitos.

Ikola, Osmo 1995. *Itse-sanon syntaktinen käyttö suomen yleiskielessä ja murteissa*. *Sananjalka*, 37(1), 25–54. Viitattu: 29.1.2024. Saatavissa: <https://doi.org/10.30673/sja.86566>.

Kaunio-Väisänen, Satu 1992. *Itse-sanon suomen kielessä*. Pro gradu -työ. Turun yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.

KFT = Hakulinen, Auli ja Ojanen, Jussi 1976. *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä*. SKST 324. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kivistö, Anna-Reetta 2021. *Itse olen osallistunut ”keskusteluihin” noista kaukaisista ajoista asti: puhujan viittaavan itse-sanon tehtävästä olla-verbin edellä Suomi24-keskustelupalstalla*. [Verkkodokumentti.] Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Suomen kielen laitos. Viitattu: 29.1.2024. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202106152756>.

Koivisto, Vesa 1995. *Itämerensuomen refleksiivit*. SKST 622. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kok, Maria 2011. *Kuinka itse-pronominista tuli indefiniittinen. Ty tapaturmia kielioppien historiassa*. Pro gradu -työ. Itä-Suomen yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Suomen kielen laitos. Viitattu: 29.1.2024. Saatavissa:

https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/9791/urn_nbn_fi_uef-20110039.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

——— 2016. *Varjon kieliopillistuminen. Itse-sanan paradigman rakenne ja merkityksenkehitys itäisessä itämerensuomessa*. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Suomen kielen laitos. Viitattu: 29.1.2024. Saatavissa: https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/16610/urn_isbn_978-952-61-2064-5.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Koskela, Lasse 2010. *Minä häipyä nöyrästi kun itse tulee aidosti*. Kotus-blogi 4.3.2010. Viitattu: 18.3.2024. Saatavissa: https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/blogiarkisto/lasse_koskela/mina_haipyy_noyrasti_kun_itse_tulee_aidosti.6219.blog.

Lehtinen, Tapani ja Laitinen, Lea 1997. Johdanto. *Kieliopillistuminen: Tapaustutkimuksia suomesta*, 6–20. Tapani Lehtinen ja Lea Laitinen (toim.), *Kieli* 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Luodonpää-Manni, Milla ja Ojutkangas, Krista 2020. Laadullinen aineistopohjainen kielentutkimus. Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne, Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu: 18.3.2024. Saatavissa: <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.

Ojutkangas, Krista, Larjavaara, Meri, Miestamo, Matti ja Ylikoski, Jussi 2016. Johdatus kielitieteeseen. Helsinki: Sanoma Pro Oy.

Paasonen, Heikki 1908. Suomensukuisten kansain alkuperäinen käsitys sielusta. [Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot.] *Aika*, 15.12.1908, s. 9–17. Viitattu: 29.1.2024. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1121224?page=9>.

——— 1909. *ber die Urspr nglichen Seelenvorstellungen bei den Finnisch-Ugrischen V lkern und die Benennungen der Seele in ihren Sprachen.* Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja 3. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Schladt, Mathias 2000. The typology and grammaticalization of reflexives. Zygmunt Frajzyngier ja Traci S. Curl (toim.), *Reflexives: Forms and functions*, 103–124. Amsterdam: John Benjamins.

Setälä, E. N. 1963. *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi oppikoulua ja omin päin opiskelua varten.* 16. painos. Helsinki: Otava.

Setälä, E. N. ja Sadeniemi, Matti 1966. *Suomen kielioppi. nne- ja sanaoppi oppikoulua ja omin päin opiskelua varten.* 17. uudistettu painos. Helsinki: Otava.

SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja.* Toim. Y. H. Toivonen. Tutkimuslaitos Suomen suvun julkaisuja I–VII. 1954–1981. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen seura.

Suojanen, M. K. 1977. Michael Agricolan teosten indefiniittipronomit: totalitiivit. Helsinki: SKST 334.

SSA = *Suomen sanojan alkuper – Etymologinen sanakirja* 1–3. SKST 556. Kotuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.

Tuomikoski, Risto 1969. *Asemoisilmaustemme luokittelusta.* Suomi 114:4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vilkuna, Maria 2000. *Suomen lauseopin perusteet.* 2., korjattu painos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Edita.

VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004. *Iso suomen kielioppi.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoaversio, viitattu 24.4.2024. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7.

Liitteet

Liite 1. Lupalomake aineiston keräämiseen

Arvoisa opiskelija/opiskelijan huoltaja,

olen Sara Ijäs ja teen kandidaatintutkielmaa Turun yliopiston suomen kielen oppiaineeseen. Tutkin eräiden kieliopillisten rakenteiden käyttöä lukiolaisten kirjoitelmissa. On mahdollista, että käytän nyt kerättyä materiaalia myös pro gradu -tutkielman aineistona. Tutkimukseen osallistuminen on täysin vapaaehtoista.

Kirjoitelmien lisäksi kerään tiedon koulusta ja luokka-asteesta. Kirjoitelmia käsitellään nimettöminä ja siten, että kirjoittajaa ei pysty mitenkään tunnistamaan. Kerättyä materiaalia ei liitetä osaksi mitään pysyvää tutkimusaineistoa, vaan ne jäävät vain minun haltuuni.

Alaikäisen opiskelijan puolesta luvan antaa huoltaja.

Ohjaajanani tutkielmassa toimii suomen kielen yliopistonlehtori ja dosentti Krista Ojutkangas (krioju@utu.fi), jolta voi kysyä halutessaan lisätietoa

Allekirjoittamalla tämän lomakkeen annat luvan käyttää kirjoitelmaasi tai huollettavasi kirjoitelmaa tutkimuksessani.

Allekirjoitus ja päivämäärä